

SPLITSKI NAČELNIK IVAN MANGER

UDK: 32-05Manger, I.
352.075.2Manger, I.(497.583Split)“1893/1897“
Primljeno 17. XII. 2018.
Izvorni znanstveni rad

dr. sc. STANKO PIPLOVIĆ
Kaštelanska 2
21000 Split, HR

U članku se na osnovi obiteljskih i javnih dokumenata te drugih izvora i svjedočanstava ocrtavaju privatni život i djelovanje odvjetnika Ivana Mangera. Osvjetljava se njegovo bogato rodoljubno političko, društveno i karitativno angažiranje u Splitu u drugoj polovici 19. stoljeća, posebno u borbi za pobjedu hrvatske narodne ideje.

Ključne riječi: Split, 19. stoljeće, odvjetništvo, općinska uprava, Dalmatinski sabor, dobrotvorni rad

BIOGRAFIJA

Istaknuti splitski gradonačelnik Ivan Manger živio je u Splitu koncem 19. stoljeća. Otac mu je bio Mateo, trgovac, a majka Marija Kundid iz Splita, šve-lja. Rodio se u tom gradu 30. svibnja 1841. godine. Studirao je na Sveučilištu u Padovi političko-pravne znanosti i diplomirao 23. ožujka 1866. godine.¹ Oženio se 18. siječnja 1870. godine Luigiom Paitoni, kćeri Antona de Paitonija, okružnog fizika u Trogiru, i Katarine Nakić. Vjenčao ih je Petar Manger.² Paitoni je pašanac Luigija Ziliotta, čelnika autonomne stranke u Dalmaciji i zadarskog gradonačelnika.

Ivan Manger imao je brata dr. Kažimira koji je služio kao kotarski liječnik u više mjesta po Dalmaciji, a zadnje je godine odlučio provesti u rodnome Splitu.

Slika 1. Dr. Ivan Manger, foto E. Wieser Split.

Sve su fotografije u vlasništvu njegovih potomaka Rismondo, Berket i Barbarić

Preminuo je u studenome 1907. u 64. godini.³ Na 16. studenog 1870. godine rodio se Ivanu Mangeru sin Dušan. U jesen 1901. on je položio u Zagrebu profesorski ispit iz kemije, a 1903. imenovan je privremenim profesorom na Splitskoj gimnaziji.⁴ Iste godine utemeljio je Gradsku biblioteku i

bio je njen direktor sve do smrti 1940. godine. Oženio se 10. veljače 1907. u Makarskoj s kćeri dr. Lovre Pavlovića Katicom.⁵

Drugi sin Ivanov Milan također je bio pravnik. I on se bavio politikom. Na 26. prosinca 1907. izabran je u upravu Hrvatske čitaonice zajedno s Lovrom Borčićem kao predsjednikom te članovima G. Kneževićem, profesorom Paškom Mrduljašem i P. Špercem.⁶

Manger je prema kazivanju njegove praunuke Marice Berket imao i sinove Veljka i Milorada te kćeri Anku, Jelene i Ljubicu. Manger je imao i kćer Maricu. Ona se u nedjelju, 12. rujna 1897., udala za Miću Rismonda, sina poznatoga rodoljuba Petra. U spomen sretnog događaja, Općinsko je upraviteljstvo darovalo upravi Dječjeg odgajališta, koje je utemeljio načelnikov stric kanonik P. Manger, 500 kruna.⁷ Njihov otac Ivan preminuo je početkom rujna 1919. godine u Splitu i pokopan je na groblju Sustipan.⁸ U znak štovanja i ljubavi prema obitelji, don Rajmond Maroević putem Skupštine sv. Dujma položio je na njegov lijes vijenac. Isto tako, da počasti uspomenu na njega, obitelj pokojnoga dr. Ante Puovića doprinijela je mirovinskom fondu Društva dobrovoljnih vatrogasaca u Trogiru 20 kruna.⁹

OPĆINSKA UPRAVA

Već 1880. Ivan Manger se iskazao javnom aktivnošću. Te godine slavila se 1000. obljetnica slavenskih apostola braće Ćirila i Metoda. Svečanosti su organizirali *Čitaonica* i društvo *Slavjanski napredak*. Rano ujutro uputila se povorka na misu u crkvu franjevacu na Dobrome. Na čelu su bili Manger i ravnatelj gimnazije profesor Lovro Borčić te uz njih Miho Tartaglia. Situacija je u to vrijeme bila napeta pa je dolazilo i do tučnjave između suprotstavljenih stranaka, autonomne i narodne.¹⁰

Odmah na početku borbe za hrvatski preporod narodnjaci su uvidjeli da će mladi u školama imati odlučujući utjecaj na budućnost. Nastava je bila na talijanskom jeziku. Zahtijevalo se da se upotrebljava hrvatski. S vremenom je vlada popustila. Na red je prvi došao Split 1880. Iste godine carevom odlukom pohrvaćene su Gimnazija i Velika realka u Splitu. Provođenje tog povijesnog čina autonomaši, koji su još uvijek držali Splitsku općinu, htjeli su spriječiti. Ali nisu uspjeli. Vijest je oduševila narodnjake.¹¹ U *Slavjanskom napredku* je 18. travnja priređen svečani banket. Njegov dugogodišnji predsjednik Ivan Manger, Lovro Borčić, Petar Tartaglia i drugi održali su zanosne govore. Stigle su brzopjavne čestitke narodnih zastupnika i svih dalmatinskih načelnika. Ali i tada navečer je došlo do teškog sukoba s protivnicima.¹²

Godina 1881. bila je presudna za Narodnu stranku. Autonomna stranka na čelu s Antoniom Bajamontijem gubila je vlast. U Narodnom odboru za općinske izbore u svibnju sudjelovali su odvjetnici G. Bulat, D. Rendić, E. Tacconi, I. Manger, S. Karaman i mnogi drugi. U srpnju iduće godine bili su izbori za Općinsko vijeće Splita. U tim odlučnim političkim borbama pod vodstvom dr. Gaje Bulata sudjelovao je i Ivan Manger kao član Narodnog odbora koji je uputio proglas biračima. Izbori u općini Splita 1882. održavali su se u tri izborna tijela. Donijeli su pobjedu u svima. Prvo tijelo sačinjavali su činovnici. U drugom, koje su predstavljali trgovci i obrtnici, kandidat je bio i Manger. Prvi načelnik pohrvaćenog Splita postao je dr. Dujam Rendić-Miočević.¹³

Na 2. prosinca 1882. novo Općinsko vijeće imalo je prvu redovnu sjednicu. Otvorio ju je načelnik dr. Rendić. Imenovan je barun Conrad počasnim građaninom Splita. Na poticaj dr. Bulata predložilo je pokrajinskoj školskoj oblasti da se uvede hrvatski jezik u pučkim školama što je jednoglasno prihvaćeno. Raspravljalo se i o broju općinskih liječnika. Odlučeno je da ih bude dvojica. Oba prijedloga podržao je Manger. Na dnevnom redu bio je i proračun za iduću godinu koji je sadržavao nove komunalne gradnje, uređenje pazara, popravak pločnika i putova i pojačanje javne plinske rasvjete.¹⁴

Ivan Manger vrlo je djelatan u političkom životu kao pobornik hrvatske ideje koja se već afirmirala u Dalmaciji. Bio je uspješan i u obnašanju javnih dužnosti. Godine 1893. održali su se izbori za novu općinsku upravu Splita. Pobijedila je opet Hrvatska narodna stranka. Na 3. siječnja okupilo se u općinskoj dvorani svih 36 izabranih vijećnika. U ime državne vlasti prisustvovao je upravitelj Kotara Splita savjetnik Josip Tončić. Pod predsjedavanjem najstarijeg među vijećnicima Ivana Zelića, izabran je upraviteljem dr. Gajo Filomen Bulat, dotadašnji načelnik, s 35 glasova. Za njegove pomagače određeni su Lovro Borčić i Klement Kamber. Prisjednici su dr. Ivan Manger, Mate Mikačić, dr. Edvard Grgić, Mate Vidović, Mijo Ozretić i Jakov Granić. Nakon izbora, u svečanom su raspoloženju članovi i mnoštvo naroda ispratili načelnika do njegove kuće, a Narodna je glazba prošla svirajući gradskim ulicama.¹⁵

Na 14. siječnja 1893. ustoličeno je novo Općinsko upraviteljstvo. Ujutro u 10 sati u stolnoj crkvi, kanonik Valle je uz asistenciju biskupa Filipa Nakića držao misu kojoj su prisustvovali članovi Općinskoga vijeća. Poslije toga Manger, Mikačić i vijećnik Borčić otpratili su biskupa do stana.

Zatim je u 11 sati u općinskoj dvorani održana sjednica Vijeća gdje je uslijedilo ustoličenje koje je otvorio Bulat. Novoizabrani načelnik dr. G. Bulat i prisjednici na čelu s dr. Mangerom položili su svečano obećanje na ruke namjesničkog upravitelja kotarskog poglavara Josipa Tončića koji je na kraju održao govor i naznačio najvažnije zadatke. Naveo je kako treba rekonstruirati vodovod, realizirati pripremljenu osnovu za uređenje pazara, urediti franjevački samostan u Poljudu za zaklonište zaraženih bolesnika, presušiti solinsko blato na ušću rijeke Jadro i izgraditi put od Stobreča do granice omiške općine. Općina je u to vrijeme imala dosta novčanih obveza. Glavni prihod dolazio je od proizvodnje vina i njegova izvoza. Tome je mnogo štete nanio nepovoljan ugovor s Italijom. Trebalo je nastaviti i poslove od ranije uprave, posebno unapređenje rada Ženske građanske škole i preuređenje dječjeg odgojilišta.¹⁶

Činu ustoličenja okupio se lijep broj svijeta. nakon toga, predstavljeni su novoj upravi općinski činovnici. Na večer je Općinsko vijeće, u čast načelniku i prisjednicima, priredilo svečano primanje u hotelu *Troccoli*. Prisustvovali su vijećnici, predstavnici narodnih društava, Trgovačke komore, članovi hrvatske stranke i težaci. Predaja ureda novoj upravi određena je za 15. siječnja.¹⁷ Manger je imao značajnu ulogu u upravljanju gradom. Kao prvi prisjednik zamjenjivao je načelnika Bulata kada je on bio odsutan. To se dogodilo i 16. veljače 1893. godine jer je Bulat preko Trsta otputovao u Beč na sjednice Carevinskog vijeća. Tako je bilo u listopadu i u studenome iste godine.¹⁸

Već tada se Manger istakao kao stranački prvak i odgovoran u vođenju poslova načelnika u Upraviteljstvu općine kada je Bulat bio spriječen. Imao je dosta protokolarnih obveza koje je uredno izvršavao. Sudjelovao je u javnim društvenim događajima i djelovao na unapređenju kulturnih prilika Splita. Tako se založio za osnivanje novog gimnastičkog društva *Hrvatski sokol* u Splitu što je ranije obećao zagrebačkim sokolašima. To društvo ustrojeno je 26. siječnja 1893. godine. Održana je skupština kojoj je prisustvovalo 60 članova. Pročitana su pravila i izabrana uprava na čelu sa starješinom Vicom Katalinićem. Novi odbornici bili su dr. Edvard Grgić, Mate Jankov, I. Smoldaka i dr. Ante Trumbić. Izražena je posebna zahvalnost dr. Mangeru što je zamisao ostvarena.¹⁹

Sve se više iskazivalo narodno jedinstvo. Jedno takvo očitovanje pružila je i manifestacija upriličena 13. veljače 1893. godine. Hrvati iz pučkog predgrađa Velog varoša priredili su večeru u Carskoj dvorani da se druže i provedu.

Prostorija je svečano ukrašena, a okupilo se oko 300 ljudi. Došao je i načelnik Bulat, po kojega je pošla skupina od 30 rodoljuba, i obratio se prigodnim riječima okupljenima. Uz ostale govorio je i Dušan Manger u ime omladine, a njegov otac odvjetnik dr. Ivan Manger u poduljem je izlaganju slavio poštenje i rodoljublje Varošana. Kasnije su se stoloravnatelj Kragić i još neki obratili okupljenima.²⁰ Na 19. ožujka bio je seoski zbor u Jesenicama za biranje seoskih časti u tom odlomku Splitske općine. Na ovom skupu solidarnosti i na nekim drugima prisustvovao je i predsjedavao Manger kao prvi općinski prisjednik. Sve je proteklo u najboljem redu i patriotskom raspoloženju.²¹

Poseban događaj bio je posjet Frane Josipa I. Dalmaciji u lipnju 1891. Car je prisustvovao vježbama ratne mornarice koje su održane pred Visom i u Kaštelanskom zaljevu. Preko Pule i Zadra doplovio je 27. srpnja u Split i tu se kraće zadržao. U zgradi Kotarskog poglavarstva primio je uglednike pa je odatle pješice prosljedio u Općinski dom na Gospodskom trgu gdje se susreo s članovima Općinskog vijeća. Odatle se vratio u Pulu.²²

U vezi s tim događajem glavna točka dnevnog reda prve redovne sjednice Općinskog vijeća 12. travnja 1893. bilo je otkriće spomen-ploče u dvorani Općinskog doma na Narodnom trgu. Prisustvovali su načelnik dr. Gajo Bulat i prisjednici dr. Ivan Manger, Mate Mikačić, dr. Edvard Grgić i Miho Ozretić. Političku vlast predstavljao je kotarski poglavar savjetnik Josip Tončić. Govorio je Bulat. On je naveo kako je još na sjednici 2. listopada 1891., na prijedlog Općinskog upraviteljstva, Vijeće odlučilo da se na sjećanje tog izuzetnog događaja kada je car posjetio Općinski dom postavi spomen-ploča. To je ovom prilikom i učinjeno.

Pored toga, odlučeno je da se u natpisu iste ploče spomenu još dva važna događaja. Prvi je stavljanje u okvir Habsburške monarhije Općine Splita 27. srpnja 1797. godine. Drugi je svečano otvorenje obnovljenog Općinskog doma 31. srpnja 1890., a prigodom vjenčanja careve kćeri nadvojvotkinje Marie Valerie s nadvojvodom Franzom Salvatorom od Austrije.²³

Na istoj sjednici s opsežnim dnevnim redom od 27 točaka izvještavao je dr. Grgić. O nekima je u ime Upraviteljstva izvijestio i dr. Manger. Na osnovi njegovih obrazloženja izabran je i odbor za uređenje odnosa s težacima na otoku Šolti koji su obrađivali općinske zemlje. Imenovano je Zdravstveno povjerenstvo od osam članova i jedan član Povjerenstva za ures. Određeni su časnici u selima Općine: u Sitnome, Srinjinama, Jesenicama, Postranju, Stobreču, Kamenu i Sla-

tinama. Još se odlučivalo o gradnji puta u gradskom predjelu Pojišana, ustupu općinskih zemljišta privatnicima, činovničkom osoblju u Upraviteljstvu i izboru članova Mjesnog učioničkog vijeća. Govorilo se još o 50. godišnjici biskupovanja pape Leona XIII. U vezi s tim, članovi Upraviteljstva, pod vodstvom prvog prisjednika dr. Mangera, posjetili su diocezanskog biskupa Filipa Franu Nakića da mu u ime Općine iskažu vjernost Svetoj Stolici i papi.²⁴

Slika 2. Supruga dr. I. Mangera, Luigia rod. Paitoni

Godinu 1893. obilježili su značajni kulturni i društveni događaji u Dalmaciji. Manger je kao istaknuti općinski funkcionar sudjelovao redovito u njihovu odvijanju i obilježavanju. Bio je i član uprava kulturnih društava u gradu.

Grad Dubrovnik odlučio je 1893. godine podignuti spomenik pjesniku Ivanu Gunduliću na Poljani u gradu. Spomenik je djelo kipara Ivana Rendića, a otkriven je 26. lipnja.²⁵ Na svečanost su stigli izletnici iz svih okolnih krajeva. U Splitu je sastavljen odbor hrvatskih narodnih društava za odlazak u Dubrovnik. Predsjednik izaslanstva bio je Ivan Manger, potpredsjednik prof. A. Mrkušić, blagajnik Vicko Katalinić. Uz njih su i tri tajnika, dr. Ante Trumbić, Josip Smodlaka i Dujam Mikačić. Među društvima iz Splita bila je i *Narodna čitaonica* koju je zastupao Lovro Borčić. Uputili su se na proslavu 25. lipnja parobrodom Ugarsko-hrvatskog društva *Zagreb* dan ranije. Kako je načelnik Bulat zbog slabog zdravlja bio spriječen prisustvovati, Općinu Splita zastupao je prisjednik dr. Manger koji je pod spomenik položio srebrni vijenac Splitske općine i Društva *Napredak* čiji je bio predsjednik. Izradio ga je zagrebački zlatar Franjo Pečak. Vijence su položili i splitska društva *Zvonimir*, *Sokol* te predstavnici nastavničkih zborova srednjih i osnovnih škola.²⁶ Na otkriću spomenika govorili su predsjednik odbora Marinica Đorđević i načelnik Gondola. Ulice su bile pune svijeta, a grad okićen zastavama, svirala je glazba i pucali mužari.²⁷

Odbor akademskih građana na čelu kojeg je bio Dušan Manger, pokrenula je u kolovozu 1893. zamisao da se posmrtni ostaci književnika Luke Botića, povodom 30. godišnjice njegove smrti, prenesu iz Đakova u rodni Split. O tome se raspravljalo 8. rujna na sjednici Općinskog vijeća. Tajnik Dujam Mikačić pročitao je spomenicu koju je podnijela sveučilišna mladež. Odlučeno je da se na Sustipanskom groblju ustupi besplatno zemljište za ukop i da se sastavi poseban odbor koji će u narodu sabirati dobrovoljne prinose za prijenos Botićevih ostataka. Prikupljeno je oko 500 forinta, a biskup Strossmayer obećao je darovati 400 forinta. Dušan Manger je u travnju 1901. godine razgovarao s načelnikom Vinkom Milićem koji je bio spreman prihvatiti se ostvarenja zamisli.²⁸

Godine 1881. izgorio je autonomaški Teatro Bajamonti na Prokurativama. Pokušalo ga se obnoviti, ali bez uspjeha. Kada su u Splitu došli na vlast narodnjaci, odlučili su podignuti novi. Tako je na Dobrome sagrađena, zalaganjem Gaje Bulata, nova zgrada Općinskog kazališta po projektu arhitekta Emila Ve-

chiettija i uz suradnju graditelja Ante Bezića. Svečano je otvorena 6. svibnja 1893. uz gostovanje drame Zemaljskog kazališta iz Zagreba predstavom *Teuta* Dimitrija Demetra. Splitska je općina poslala zahvalnicu banu grofu Dragutinu Khuenu Héderváryju što je omogućio gostovanje, uz potpis načelnika G. Bulata, I. Mangera i drugih prisjednika M. Mikačića, dr. Grgića, M. Vidovića i M. Ozretića. Upućeni su brzozjavi zahvalnosti umjetnicima iz Zagreba koji su nastupili u Splitu te intendantu Josipu Kneiselu i ravnatelju Adamu Mandroviću. Zahvalile su im splitske gospođe i društva.²⁹

Na otvaranje nove kazališne zgrade Općina je pozvala dalmatinskog namjesnika Emila Davida pl. Rhonfelda i predstavnike Zemaljskog odbora. Zemaljski je odbor zamolio svog člana Ivana Vrankovića da prisustvuje u njegovo ime. Namjesnik je uputio Općini pismo da nije u mogućnosti doći, ali da će prvom prilikom kada bude u Splitu svakako posjetiti kazalište. Uskoro, 14. svibnja, namjesnik se uputio iz Zadra na službeni obilazak pokrajine pa je 17. svibnja stigao sa suprugom parobrodom u Split. Na obali su ga dočekali načelnik Bulat i općinski prisjednici, članovi Upraviteljstva i vojni časnici. U njegovu je čast istoga dana organizirana priredba u kazalištu. Na ulazu su ga dočekali Gajo Bulat i ravnatelj Vinko Lukšić. Za vrijeme predstave namjesnik je posjetio suprugu načelnika Bulata u njenoj loži. Uvečer idućeg dana na parobrodu *Andreas Hofer* namjesnik je upriličio primanje. Prisustvovali su načelnik Bulat i članovi Općinskoga vijeća, predstavnici civilnih i vojnih vlasti.³⁰ Među njima bili su i prisjednik Upraviteljstva dr. Manger, dr. Mikačić i Ozretić.

Dana 1. kolovoza 1893. Općinsko vijeće održalo je sjednicu. Nazočni su bili načelnik Gajo Bulat, prisjednici Ivan Manger, Mate Mikačić, dr. Edvard Grgić, Mate Vidović i Miho Ozretić. Drugi dio sjednice vodio je Manger. Raspravljalo se o izrazu zahvalnosti Bulatu na zalaganju da se sagradi Općinsko kazalište. Na prijedlog vijećnika Kapića i Mangerovu potporu, to se namjeravalo učiniti vidljivom oznakom na samoj zgradi. Vijeće je ovlastilo Upraviteljstvo da to riješi na prikladan način. Bulat je zahvalio na odluci, a Upraviteljstvo odlučilo postaviti skulpturu njegovog poprsja u zgradi.³¹

O tome se dogovaralo i na redovnoj sjednici Vijeća održanoj 8. rujna, kojoj je predsjedavao načelnik Bulat. Prisjednik Manger je pročitao izvještaj o zaključku na prošloj sjednici da se Bulatu u znak priznanja za njegove velike zasluge oko gradnje kazališta postavi spomen na općinskoj zgradi. Bulat je

zamolio Općinsko upraviteljstvo da se od toga odustane, ali se smatralo da je zaključak valjan pa se ne može ukinuti. Prijedlog je prosljeđen Zemaljskom odboru u Zadar. Pored ove glavne točke dnevnog reda, na istom sastanku pročitana je i odluka Upraviteljstva o imenovanju novih općinskih činovnika.³²

Među važnim domovinskim manifestacijama 1893. bio je prijenos kostiju u grobnicu na Mirogoju u Zagrebu grofa Janka Draškovića Trakoškanskog, osnivača *Matice hrvatske*, koji je preminuo 1856. godine u Radgani. Sprovod je bio 15. lipnja 1893. Tom prilikom su iz Splita poslani brzojavi. Matica hrvatska uputila je Općini Splita poziv da sudjeluje u pogrebnom činu. Na to je Upraviteljstvo zamolilo Milana Amruša da je zastupa prilikom pogreba i položi vijenac na lijes. U ime splitskih gospođa javila se Luigia, supruga Ivana Mangera. Ona je također s drugim splitskim rodoljubnim ženama zamolila Juliju Nodilo da je ih zastupa.³³

U Splitu su postojala i vrlo aktivna rodoljubna udruženja. Još 1809. godine osnovano je društvo *Javna dobrotvornost* sa svrhom pomaganja siromaha. Na sjednici Općinskog vijeća 8. rujna 1893. izabrani su u njegov Odbor dr. Edvard Bulat, dr. Ivan Manger, prof. Ante Mrkušić i prepozit Ante Vušković. Zatim su na sjednici 2. lipnja 1897. izabrani novi članovi načelnik I. Manger, savjetnik E. Bulat, kanonik Gojsalić i dr. S. Karaman.³⁴

Manger je bio dugogodišnji predsjednik društva *Slavjanski napredak* koje je osnovano još 1873. Društvo je naročito bilo zaslužno za širenje hrvatskog književnog jezika, imalo je kazališnu družinu i večernju školu te priređivalo političke i društvene večeri.³⁵ Svake je godine slavilo posvetu barjaka. Tako je bilo i 1893. godine. Svečanost je, umjesto kako je bilo uobičajeno prve nedjelje svibnja, jer je padao blagdan sv. Duje, održana 14. svibnja. Članovi su se okupili ujutro u društvenim prostorijama odakle su u povorci, predvođeni Narodnom glazbom, otišli u crkvu na Dobrome gdje je bila svečana glagoljaška misa i gdje su nastupili pjevači društva *Zvonimir*. Zatim su se našli u predvorju kazališta gdje je dr. Manger održao kraći govor. Istaknuo je zasluge dr. Bulata i Općine što je kazalište izgrađeno. Njegovo izlaganje pozdravljeno je s oduševljenjem pa je na kraju uzeo riječ i Bulat.³⁶

Slavjanski napredak je surađivao i s Kninskim starinarskim društvom. Takva jedna situacija dogodila se 1893. kada je na 24. kolovoza održana glavna godišnja skupština Društva i otvaranje prvog hrvatskog muzeja u Kninu. U njemu su, zaslugom predsjednika Luje Maruna, pohranjene sve starine isko-

pane u Kninu i njegovoj okolici iz vremena hrvatske državne samostalnosti. Manger je u ime Slavjanskog napretka tom prigodom uputio brzojavnu čestitku. Izrazio je radost zbog sloge i zajedništva u radu na polju napretka kulture i slobode. Svečanost je obavljena u nazočnosti velikog broja rodoljuba iz mnogih krajeva Hrvatske od Zadra sve do Zagreba, narodnih zastupnika, predstavnika tiska. Lujo Marun otvorio je svečanost i vodio uzvanike na razgledavanje povijesnih lokaliteta.³⁷

Godine 1893. dogodila se važna promjena u upravi grada. Bulat se odrekao položaja načelnika Splita, ali je ostao na čelu stranke i u Vijeću. O razlogu tog njegovog postupka dosta se raspravljalo. Navodili su se zdravstveni i drugi uzroci.³⁸

Za novog gradonačelnika jednoglasno je izabran I. Manger. Na svečanoj sjednici Općinskog vijeća 16. siječnja 1894. prije podne položio je svečano obećanje. Okupili su se brojni vijećnici, a nazočio je također i upravitelj kotarskog poglavarstva savjetnik Josip Tončić koji je održao govor. Na početku uzeo je riječ općinski vijećnik kanonik Dvornik koji je izrazio radost što je na čelo grada izabran pućanin. Mangerove riječi primljene su s velikim odobravanjem. U govoru posebno je pohvalio svog prethodnika dr. G. Bulata. Među zadacima Općinskog upraviteljstva istakao je pitanje ženske škole i Šolte, bolju rasvjetu predgrađa Luća, Manuša i Dobroga te uređenje putova u tim predjelima. Za okolicu naveo je potrebu puta kroz Poljica do Blata, presušenje solinskog blata, diobu općinskih dobara. Posebno je naglasio problem gradnje nove stolne crkve i Arheološkog muzeja. Rješavalo se i više tekućih pitanja.³⁹

Manger je bio popularan. O tome svjedoči i činjenica da su ga istog dana kada je izabran posjetili u njegovu stanu svi članovi Općinskoga vijeća i više uvažanih građana. Došao je i upravitelj Kotarskog poglavarstva Tončić. Pred kućom je svirala Narodna glazba. Prijatelji su proveli u ugodnom razgovoru cijeli sat. Najviše se raspravljalo o općinskim poslovima.⁴⁰

Split je u to vrijeme lijepo napredovao. Naročito je bila važna vijest da je u visokim krugovima u Beču izražena sklonost za gradnju nove zgrade Arheološkog muzeja. Za to je već postojala osnova. Također su povoljno primljene pripreme za gradnju nove Stolne crkve i obnovu njezina zvonika. Posebno je car pokazao zanimanje za to. Optimističke su bile Mangerove najave na sjednici Vijeća 1894. da će i Općinsko upraviteljstvo svim nastojanjima posvetiti odlučnu pozornost.⁴¹

Za gradnju nove Stolne crkve osnovano je iste godine posebno društvo. Sastavljen je Poziv i Pravilnik te izabrano Ravnateljstvo od sedam članova. Upisalo se dosta ljudi iz grada i izvana i to kao članovi utemeljitelji, promicatelji ili doprinositelji. U vezi s katedralom, a u ime Promicatelnog odbora, konzervator Frane Bulić i arhitekt Alois Hauser molili su prijem kod cara koji je upriličen 11. siječnja 1894. godine. Upoznali su Franu Josipa I. s Pravilnikom i Pozivom za gradnju te iznijeli mu svoje prijedloge. Pored toga, bilo je razgovora i o popravku zvonika stolnice i o ostalim pitanjima zaštite starina te o gradnji Arheološkog muzeja. Car je obećao svoju potporu.⁴²

Većinu sjednica Općinskog vijeća dok je bio načelnik vodio je Manger. Na njima su se rješavala tekuća pitanja od interesa za grad. Tako se 8. svibnja 1894. raspravljalo o razmjeni zgrada franjevačkog samostana na Poljudu s Gospinim svetištem na Pojišanu. Radilo se o dogovoru dviju strana o preseljenju redovnika na Pojišan kako bi se taj samostan ubuduće koristio za zdravstvene svrhe, a za uzvrat bi se sagradila nova zgrada na Pojišanu. Tom prilikom raspravljalo se o broju i izboru općinskih prisjednika.⁴³

Manger se pridružio svečanom imenovanju dr. Jurja Posilovića, velikog pobornika očuvanja glagoljice, istaknutog socijalnog djelatnika i obnovitelja zagrebačke prvostolnice, zagrebačkim nadbiskupom i hrvatskim metropolitom. Ustoličenje je bilo 7. srpnja 1894. godine. Poslao mu je u ime splitske Općine brzozavnu čestitku i time sudjelovao u velikoj radosti cijele zemlje.⁴⁴ Te godine Manger je imao još dosta važnih protokolarnih obveza. Općinsko vijeće Splita odredilo ga je za svoga predstavnika prilikom pripremanja spomenice caru. Na 7. listopada predsjedavao je VIII. sjednici Općinskog vijeća na kojoj se raspravljalo o raznim temama. Među njima se birao blagajnički odbor i rješavalo pitanje uporabe vode iz gradskog vodovoda od strane Pomorske vlade i Austrijskog Lloydja iz Trsta. U studenome je prisustvovao skupštini općinskih činovnika. Na 5. prosinca otputovao je u Beč da zajedno s ostalim predstavnicima Dalmacije uruči caru Frani Josipu I. Spomenicu Gospodarskog odbora.⁴⁵

I 1895. Manger je imao dosta važnih susreta i više posebnih događanja u kojima je po dužnosti kao prvi čovjek grada trebao sudjelovati. Ali bilo je i neugodnih situacija. Jedan od velikih problema te godine bio je incident u noći 9. veljače u zgradi Velike gimnazije. U svim otvorenim dvoranama nepoznate osobe pobacale su klupe i nastavna pomagala. Što je bilo najprovokativnije, uništena je careva slika. Izbio je veliki skandal. Škola i Općina našli su se u

vrlo neugodnoj situaciji. U vezi s tim, 13. veljače 1895. održana je izvanredna sjednica Općinskoga vijeća. Predsjedavao je Manger koji se našao u velikoj neprilici. Morao se ispričavati Kotarskom poglavaru Ambrozu Marojčiću. Upraviteljstvo je osudilo taj čin. Brzjavilo je Namjesništvu u Zadar i izrazilo žaljenje zbog tog događaja. Uputilo je i proglas narodu. Nastavnički zbor gimnazije održao je također izvanrednu sjednicu i izrazio ogorčenje Općinskom upraviteljstvu. Škola i Općina čak su obećali novčanu nagradu od 800 kruna onome tko dostavi podatke o počiniteljima. I neke druge su ustanove preneražene događajem. Da bi se nekako ublažio skandal, Upraviteljstvo je dalo profesoru Beziću izraditi pisanu adresu s izrazom čvrste vjernosti Prijestolju s molbom da se pošalje u Beč. Car je previšnjom odlukom od 4. ožujka blagonaklono primio adresu vjernosti.⁴⁶

Na 14. travnja 1895. godine Ljubljanu i okolna mjesta pogodio je razorni potres. Bilo je mnogo štete. Brojni su gradovi pritekli u pomoć stradalima. I Općinsko upraviteljstvo Splita se solidariziralo. Sastavilo je odbor i 30. travnja s Mangerovim potpisom i prisjednika M. Mikačića, dr. E. Grgića, M. Vidovića i M. Ozretića uputilo građanima poziv za prikupljanje prinosa za stradale. Upraviteljstvo je prvo priložilo 400 kruna.⁴⁷ Manger je imao dosta protokolarnih obveza. Tako je 18. travnja 1895. stigao u Split željeznicom nadvojvoda Ladislav, sin nadvojvode Josipa, u pratnji svog nadstojnika potpukovnika Henricha Himmela. Na kolodvoru su ga dočekali načelnik Manger, kotarski poglavar Marojčić, zapovjednik vojne posade kapetan Žunić i mjesni zapovjednik kapetan Starčević. Visoki je gost odsjeo u hotelu *Troccoli*. Obišao je starine i posjetio konzervatora Franu Bulića. Priređen je objed na koji su pozvani načelnik, biskup, ravnatelj gimnazije, zapovjednik posade i mjesni zapovjednik. Naravno da je za Mangera kao načelnika bio složen zadatak organiziranje boravka u Splitu jednog člana carske kuće.⁴⁸

Na 16. svibnja 1895. stigao je u Split ratnim parobrodom *Pelikan* zapovjednik ratne mornarice admiral Maximilian Daublebski von Sterneck. Bili su mu u posjetu načelnik Manger, upravitelj kotarskog poglavarstva, vojni zapovjednik Ranger i plovakni zapovjednik Starčević. Razgovor o mjesnim potrebama potrajao je oko dva sata. Gost je naglasio da bi se u Splitu trebao sagraditi udoban hotel, naročito za zimu kada bi se u njemu moglo naći dosta stranaca. Na večer je admiral trebao doći u kazalište, ali se zbog slabog vremena nije mogao iskrcati na kopno. Otputovao je ujutro 17. svibnja.⁴⁹

Na 22. svibnja 1895. preminuo je u Beču skladatelj Franz von Suppè, otac operete, koji je rođen u Splitu. Stoga je Manger udovici brzojavno izrazio sažaljenje. Zamolio je zastupnika Borčića da zastupa Općinu Splita na sprovodu.⁵⁰

Protokolarne obveze su se redale. Dana 12. lipnja došlo je u Split na povratku iz Bosne i Hercegovine u goste 48 članova Donjeaustrijskog obrtnog društva. Predvodio ih je potpredsjednik Hrpke. Načelnik Manger, potpredsjednik Trgovačke komore Morpurgo i Frane Bulić proveli su goste važnijim mjestima u gradu. Bulić i Petričević pokazali su im starine. Austrijanci su na brodu priredili večeru za uglednike grada. Skup je bio ugodan pa su se svi lijepo zabavljali. Uživali su u bogatoj rasvjeti pred crkvom sv. Ante na obali, u sviranju domaće glazbe i bengalskom vatrometu. U foyeru Općinskog kazališta posjetili su izložbu raznih vrsta vina, ulja i drugih proizvoda. Tu je Hrpke u ime svojih drugova održao zdravicu i pohvalio napredak Splita. Na to je Manger uzvratio pozdravom i zahvalio gostima na posjetu. Nakon povratka u Beč, austrijski su gosti poslali Mangeru, predsjedniku Trgovačke i obrtničke komore Bolleu i drugim uglednicima Splita zahvalu na gostoprimstvu.⁵¹

Dana 28. srpnja 1895. promoviran je u čast dekana kanonik Dević. Svečanom obredu prisustvovali su i predstavnici Općine na čelu s načelnikom Mangerom i prisjednikom Mikačićem.⁵² Narodna je glazba uvečer 23. lipnja pred Mangerov imendan održala ispred njegova stana na Dobrome koncert koji je vodio mo. Šiler. Prisustvovalo je mnogo naroda. Na programu su bila djela Lefébrea, Zajca, Smetane, Puccinija, Schinzla i Wanovskiya.⁵³

Kao i svake godine, u Splitu je proslavljen carev rođendan koji je pao na 18. kolovoza. Općina je izdala proglas i dijelila milodare siromašnima. Održala se i svečana misa na kojoj su Općinu predstavljali načelnik Manger i prisjednik Mikačić i barunu Marojčiću izrazili vjernost Monarhiji.⁵⁴

Bilo je i problema s kojima se trebalo suočiti. U to vrijeme dalmatinski vinogradi bili su ugroženi filokserom trsnom uši. To je opasni štetnik koji je 1863. godine prenesen iz Amerike u Europu pa se proširio i u Dalmaciju. Ostavljao je pustoš na domaćim lozama koje su gotovo sve uništene. Nanesena je velika šteta poljoprivrednicima kojima je prijetila propast. U traženju spasa pobožni se narod utjecao i na nebo. Na 29. srpnja 1895. u splitskoj katedrali bila je misa, a sutradan procesija da bi se izbavili od tog velikog zla. U tim obraćanjima priključili su se u ime Općine načelnik Manger i prisjednik Vidović, a kanonik Dvornik držao je govor na hrvatskom jeziku pozivajući

prisutne da se uzdaju u Božju providnost i molio da poškrope vinograde. Tom prigodom otvorena je i raka sv. Duje na oltaru.⁵⁵

Iako je Manger bio načelnik Splita i zastupnik u Saboru, glavna je osoba u Narodnoj stranci Gajo Bulat kao najviši autoritet. Njemu su iskazivane i posebne počasti. Jedan takav iskaz poštovanja upriličen je 2. listopada 1895. Toga dana članovi Općinskog upraviteljstva na čelu s Mangerom posjetili su ga da mu priopće odluku Vijeća kojom mu se priznaju zasluge za njegov neumoran domoljubni rad. Uručen mu je bogato dekoriran album za koji je nacrt napravio profesor Ante Bezić, a izradila ga je bečka tvrtka Augusta Kleina. Naime, još 1893. kada se Bulat odrekao časti splitskog načelnika, Vijeće ga je na sjednici 28. prosinca te godine odlučilo na taj način nagraditi. Ovom prilikom to je i učinjeno. Album mu je uručio Manger i zahvalio na dotadašnjem radu.⁵⁶

Općinsko je vijeće u to vrijeme raspravljalo o važnim pitanjima od interesa za grad. Na XIII. sjednici, pod predsjedavanjem načelnika Mangera, održanoj 12. listopada 1895. rješavalo se više pitanja. Među njima priopćena je odluka Ministarstva o daljnjem raspolaganju franjevačkog samostana u Poljudu s Gospinim svetištem u Pojišanu. Odlučeno je također da se put od mosta u Stobreču na rijeci Žrnovnici do granice sela Tugara proglasi općinskim. Drugo važno pitanje odnosilo se na doprinos Općine za gradnju željezničke pruge Split – Aržano. U vezi s tim određeno je besplatno ustupiti sva neobrađena neplodna zemljišta u odlomku Solin-Vranjic preko kojih bi pruga imala proći. Raspravljalo se o izdržavanju nezavisne kapelanije u Srinjinama, uvođenju poljskog redarstva u Mravincima, izboru članova Školskog vijeća u Vranjicu.⁵⁷

Zatim je 23. studenoga opet bio na dnevnom redu put preko Žrnovnice do Tugara te gradnja župske kuće i crkve u Sitnome. Raspravljalo se o diobi obradivih općinskih zemljišta u odlomku Solin-Vranjic i u selu Slatine na otoku Čiovu o proizvodnji vina te o još nekim pitanjima. Objema sjednicama predsjedavao je Manger.⁵⁸

Stalno su se iskazivali vjernost i poštovanje carskoj obitelji. Tako je i 1895. imendan carice Elizabete 17. studenoga obilježen u Splitu svečanom misom u katedrali. Po dužnosti činu su prisustvovali barun Marojčić, načelnik Manger s članovima Općinskog upraviteljstva, predstavnici svih ureda, a bilo je i mnogo naroda.⁵⁹ Split je posebno poštovao svoje zaslužne sugrađane i odavao im počasti. Takav poseban događaj bila je smrt Josipa De Leve, profesora opće povije-

sti na Sveučilištu u Padovi gdje je bio opće štovan. Preminuo je 29. studenoga 1895. u tom gradu. Za života je napisao više povijesnih djela, a najvažnija mu je knjiga o njemačkom caru Karlu V. Rođen je u Splitu, gdje je pohađao gimnaziju. Studirao je u Beču. Zauzimao se uvijek na pomoći Dalmatincima, posebno Splićanima, a uvijek se zanimao za rodni kraj. S obzirom na to, načelnik Manger je poslao brzojav njegovoj udovici i načelniku Padove. Na to je Manger dobio pismenu obavijest iz Padove o sjajnom sprovodu uz sudjelovanje zastupnika vlade, svećenstva, općine, akademije znanosti i književnosti te mnogih gradskih zavoda. Odano je priznanje i poštovanje pokojniku koje je zaslužio svojim znanstvenim radom, blagom čudi i ljubaznošću. Nad lijesom je govorilo više uglednika. Među njima su bili rektor vit. Ferraia, prof. Ceza, zastupnici Venecije i Verone.⁶⁰

Slika 3. Pogled sa zvonika sv. Duje oko 1905. (Muzej grada Splita)

Rješavali su se i problemi potrebnih građana. U Splitu je bilo mnogo gladnih siromaha. Stoga je odbor dobrotvorne udruge *Caritas* pokrenuo koncem 1895. godine inicijativu za prikupljanje milodara u korist zaklade da se ukine prosjačenje. Odazvalo se mnogo građana, a među njima je bio i Manger koji je doprinio 5 forinta.⁶¹

I u 1896. godini Manger je kao prvi čovjek grada često prisutan na javnim manifestacijama, važnim događanjima i susretao se s istaknutim osobama svog vreme-

na. Prikupljali su se novčani doprinosi za gradnju nove stolne crkve u Splitu što je imalo velik odaziv. Do konca travnja prikupljeno je preko 10 tisuća kruna. Biskup Frano Nakić priložio je veću sumu pa je predloženo da mu na tome valja posebno zahvaliti na što je on molio da se to ne čini. Potpredsjednik odbora Manger ustrajao je na priznanju pa je tako i postupljeno. Prilog je dala i Općinska uprava.⁶²

Sagrađena je nova zgrada Više djevojačke škole. Bila je to ženska građanska učiona. Na 8. listopada 1896. svečano je otvorena. Ujutro se služila misa nakon koje su učenice, njih preko 100, otišle u novu školu predvođene Narodnom glazbom. U dvorani, uz prisutstvo načelnika Mangera i kotarskog poglavara, nadzornika mjesnog i kotarskog vijeća te učiteljskog zbora, otvorena je zgrada. To je bio veliki napredak za grad, jer su do tada roditelji slali kćeri u talijanske škole, a sada je postojala i hrvatska.⁶³

Godine 1896. bilo je i važnih posjeta Splitu. Dana 8. travnja stigao je u Split grof Jan Harrach, veliki zagovornik i dobročinitelj gospodarskog napretka Dalmacije. S njim je bila Maria Teresa rođena princeza od Thurn i Taxissa s kćerima kontesama Anom i Marijom. Harrach je pripadao jednoj od najmoćnijih i vrlo bogatih obitelji u carevini. Bio je zaljubljenik u Dalmaciju i zalagao se za njen boljitak. U tu svrhu organizirao je posebno društvo i nastojao je izvući iz zaostalosti. Svrha dolaska u Split bila je bolje upoznavanje prilika i susret s političarima radi poduzimanja konkretnih mjera. Tu su ga dočekali predsjednik Dalmatinskog sabora G. Bulat i gradski uglednici. Iste večeri gosti su bili u kazalištu na predstavi Smetanine opere *Prodana nevjesta*. Ondje se Harrach susreo s poglavarom Marojčićem i načelnikom Mangerom s kojim se zadržao u dugom razgovoru u loži. Sutradan su posjetili Arheološki muzej i bili u Trogiru, a 10. travnja otputovali za Dubrovnik. Na parobrod su ih otpratili G. Bulat, I. Manger, P. Katalinić i drugi domaćini. Svakako je taj posjet bio važan zemlji u kojoj je Harrach dolazio više puta.⁶⁴

Da počaste uspomenu na svoje preminule, građani su davali dobrotvornoj organizaciji *Charitasu* doprinose u korist siromaha. Među njima bio je i ovog puta Manger koji je u travnju poklonio 2,40 forinti.⁶⁵

Crkveni su se praznici svečano obilježavali u Splitu. Na 4. lipnja 1896. godine Manger je sudjelovao u ophodu povodom Tijelova. Bio je to poseban događaj. Priključili su se predstavnici državnih i općinskih vlasti te suda. Među uglednicima bili su barun Marojčić, predsjednik Laneve i općinski upravitelji Vidović i Ozretić. Pred Općinskim domom održao se Blagoslov.⁶⁶

Tijekom 1896. Dalmacija je izgubila veći broj zaslužnih građana. Na 3. siječnja 1896. godine preminuo je u Zadru prvak Narodne stranke, jedan od utemeljitelja *Narodnog lista* i zastupnik u Dalmatinskom saboru Miho Klaić. Veliki sprovod priređen mu je u Zadru, kojemu je sudjelovao i Manger i održao velik govor. Naglasio je da je pokojnik bio okretan čovjek, široka pogleda, koji je svoju misao posvetio hrvatskom čovjeku i njegovoj slozi. Naveo je da mu je narod ukazao povjerenje i stajao uz njega kao uz uzor ljudstva koji nikad nije klonuo pred teškoćama. Cijeli život posvetio je radu.

U Splitu je zavladała tuga, na dućanima su izvještene crne zastave. Na poziv Općinske uprave, tom prilikom organizirane su velike zadušnice. U crkvi se okupilo mnoštvo svijeta, općinsko zastupništvo s načelnikom i upraviteljem na čelu, predstavnici javnih služba i udruga. Članovi Zvonimira otpjevali su Miserere, a glazba žalopjku. O Klaiću se govorilo i na izvanrednoj sjednici Općinskog vijeća 7. siječnja kojoj je predsjedavao Manger. On je istaknuo da je zadnjih dana 1895. godine, kada je Klaić imenovan predsjednikom Sabora, Splitsko općinsko upraviteljstvo poslalo čestitku. Ubrzo se raširila vijest o njegovoj bolesti, a glas o njegovoj smrti svih je ražalostila. Općina je na tu tužnu vijest uputila sažalni brzojav njegovoj udovici Mariji i Zemaljskom odboru u Zadru.

Poslije veličanstvenog sprovoda u Zadru, lijes je ukrcao u parobrod za Dubrovnik. Na prolazu kroz Split poticajem Općinskog upraviteljstva sva hrvatska društva izišla su na poklon u luku na Gat sv. Petra. Također po odredbi Općinskog upraviteljstva, sve su svjetiljke uzduž obale bile obavijene crninom. Narodna glazba svirala je žalobnu koračnicu. Nad lijesom načelnik Manger je uputio zadnji pozdrav pokojniku. Nakon toga Klaić je pokopan u rodnom Dubrovniku.⁶⁷

Početak srpnja 1896. godine preminuo je u 73. godini života Ante Mikačić, otac Mate Mikačića, prvog općinskog prisjednika. Na sprovodu je bilo mnogo ljudi. Među njima su sudjelovali savjetnik Maročić, načelnik Manger, upravitelj Vidović, narodni zastupnik Borčić, savjetnik Petrić i predstavnici svih hrvatskih društava. Općina je položila vijenac na grob.⁶⁸

Koncem lipnja 1896. godine posjetio je Split dalmatinski namjesnik Emil pl. Rhonfled David koji je bio poznat po zalaganju za napredak Dalmacije. Istog dana kada je došao posjetio ga je Manger, a 24. lipnja predstavili su mu se zastupnici, članovi Općinske uprave i korporacija.⁶⁹

Posebni događaji u 1896. i dalje su se nizali. Šibenčani su te godine podigli spomenik svom sugrađaninu istaknutom književniku i jezikoslovcu Niccolou

Tommaseu. Autor skulpture, otkrivene 31. svibnja u gradskom parku, bio je Hektor Ximens. Tom prigodom govorio je načelnik Ante Šupuk. Načelnik Manger i predstavnici hrvatskih društava iz Splita *Slavjanski napredak*, *Zvonimir*, Hrvatski sokol, Vatrogasci, Narodna glazba te mnogi pojedinci prisustvovali su svečanosti. Na posjetu im je zahvalio načelnik Šibenika. S druge strane, Manger je zahvalio Upraviteljstvu šibenske općine na lijepom dočeku i gostoljubivosti te P. Mazzoleniju, predsjedniku organizacijskog odbora.⁷⁰

Dana 13. rujna 1896. uplovio je u Split veliki francuski parobrod *Senegal* sa 140 uglednih osoba. Na dočeku je bilo brojno pučanstvo na čelu s načelnikom Mangerom, poglavarem Ambrozom Marojčićem i konzervatorom Bulićem. Po odredbi Općinskog upraviteljstva, zaszvirala je glazba čim je parobrod pristao na lukobran. Idućeg dana razmilili su se Francuzi po gradu u pratnji načelnika, poglavara i konzervatora koji su ih vodili.⁷¹ Na 19. listopada 1896. preminuo je u Starigradu na Hvaru još jedan istaknuti hrvatski rodoljub, povesničar i arheolog, član Jugoslavenske akademije don Šime Ljubić.⁷²

Slijedila je 1897. godina. Dana 30. kolovoza u 62. godini života preminuo je u Makarskoj don Kažimir Ljubić, narodni zastupnik i tajnik Zemaljskog odbora.⁷³ Pripadao je Hrvatskoj narodnoj stranci, bio jedan od njenih prvaka i isticao se u borbi protiv talijanaša. Ugasio se život još jednog domoljuba.⁷⁴ Grad je zavijen u crno.

Smrt je i dalje odnosila živote istaknutih osoba. Na 13. rujna 1896. u 72. godini preminuo je u Zagrebu književnik Matija Mrazović, istaknuti hrvatski rodoljub i bliski suradnik biskupa Strossmayera i jedan od osnivača *Kola*. To je bio veliki gubitak za Hrvatsku stranku i kulturu. Načelnik Manger žalovao se u ime Upraviteljstva Splita obitelji.⁷⁵

Dalmatinski namjesnik podmaršal Emil David pl. Rhonfeld obilazio je pokrajinu s ciljem utvrđivanja životnih uvjeta stanovnika. Došao je i u Split.⁷⁶ Isti dan posjetio ga je načelnik Manger. Na 22. lipnja 1896. predstavljeni su mu zastupnici L. Borčić, V. Morpurgo i A. Mrkušić te članovi Općinskog upraviteljstva i nekih korporacija. U čast namjesnika priređen je iste večeri koncert u kazalištu uz sudjelovanje tamburaškog zbora, pjevačkog društva *Zvonimir* i sokolaša. Koncertom su upravljali Janak i Meneghello-Dinčić. Gledalište je bilo puno. Za vrijeme koncerta namjesnik je posjetio dr. Bulata i dr. Mangera te članove obitelji Katalinić. Na svojoj je jahti priredio primanje na kojemu su sudjelovali poglavar Marojčić, načelnik Manger, zapovjednik vojničke posade Thelen i luč-

ki poglavar kapetan Petar Pavičić.⁷⁷ David je ponovno došao u Split 20. lipnja 1898. svojim parobrodom. Dočekali su ga savjetnik Marojčić i načelnik Manger s kojima je prošetao. Idućeg dana posjetili su ga Bulat, općinski upravitelj, načelnik i druge ličnosti. Jutrom 22. lipnja krenuo je na sjever Dalmacije.⁷⁸

Manger je uživao veliki ugled i simpatije među građanima i političkim istomišljenicima pa su mu često iskazivali poštovanje. Upućivali su mu pri-

Slika 4. Program koncerta Narodne glazbe povodom imendana I. Mangera.

godne čestitke. Tako je bilo i 1896. godine. Uvečer 23. lipnja, pred imendan, Narodna glazba održala je koncert pod njegovim stanom. Manger je srdačno zahvalio onima koji su ga se tom prigodom sjetili. I iduće godine opet je svirala Narodna glazba, mnogo mu je građana pismeno ili usmeno čestitalo.⁷⁹

Rješavali su se problemi u poljodjelstvu. U to vrijeme raširila se praksa pravljenja umjetnih vina. To nije bilo dopustivo pa se o tome raspravljalo na sjednici Općinskog vijeća 5. rujna 1896. Pored toga, radilo se na unapređenju poljoprivrede pa se planiralo ustrojiti Kotarsko poljodjelsko vijeće.⁸⁰ Koncem stoljeća Split je ubrzano napredovao. Priliv stanovnika iz okolice je rastao pa im je trebalo osigurati zdravi smještaj oko čega je nastalo dosta problema. Došlo je do oskudice stanova pa se grad širio, a ulice se granale. Vladao je nered u pogledu gradnje kuća. Priliku su iskorištavali špekulanti pa su povisivali stanarine. Opća dobra su se ugrožavala neplanskom gradnjom. To stanje kritizirao je inženjer Petar Senjanović i iznosio prijedloge za poboljšanje životnih prilika. Zalagao se za širenje ulica i uređenje trgova iz zdravstvenih razloga.⁸¹

Kao i svake godine, proslavljen je 4. listopada na dan sv. Frane, carev imendan. Bilo je nešto skromnije nego obično. Ujutro se služila misa kojoj su nazočili predstavnici državnih i mjesnih vlasti na čelu s kotarskim poglavarom i načelnikom Mangerom. Grad je okićen zastavama, ali glazba nije mogla održati koncert zbog lošeg vremena.⁸²

Godine 1897. u Dalmaciji su se birali zastupnici za Carevinsko vijeće u Beču. Prema zakonu, u političkim kotarima Split, Hvar, Makarska, Metković, Korčula, Dubrovnik i Kotor izglasan je određeni broj posebnih birača koji su zajedno birali jednog zastupnika za to područje. Građani Splita i okolice izglasali su 3. ožujka 46 osoba biranih birača. Odbor Hrvatske narodne stranke na čelu s Bulatom i Mangerom pozvao je građane Splita i okolice da glasuju za njihove kandidate.

Na 10. ožujka 1897. održana je sjednica Općinskoga vijeća Splita. Prisutni su načelnik Bulat i Manger kao predsjednik. Na dnevnom redu bile su dvije osnovne točke. Prva je priopćenje o smrti člana Vijeća Jurja Jelića Dražoevića, predsjednika školskog vijeća i dugogodišnjeg profesora na Velikoj realki. U drugoj su se birala trojica članova između birača grada Splita u izborno povjerenstvo za biranje jednog zastupnika u Carevinsko vijeće u Beču. Određeni su Mijo Ozretić, Kliment Kamber i Vicko Senjanović. Zatim su 20. ožujka Splitski zajedno s ostalim gradovima južne Dalmacije pozvani da tog dana

izaberu zastupnika u Carevinsko vijeće. Narodna stranka predložila je Lovru Borčića koji je pobijedio.⁸³

U srijedu 17. ožujka Split su posjetili članovi carske dinastije. Jahtom *Osse-ro* prispio je nadvojvoda Karl Stephan s obitelji. Kotarski poglavar Marojčić i načelnik Manger išli su im se pokloniti. U čast visokih gostiju, Općina je poslala na obalu Narodnu glazbu i upriličila bengalski vatromet. Sljedeća dva dana razgledali su grad i okolicu te bili u Solinu gdje su u pratnji msg. Frane Bulića obišli starine.⁸⁴

U kolovozu 1897. pripremali su se općinski izbori. U tu svrhu na 5. kolovoza sastali su se pravaši u kavani na obali. Prisustvovalo je i nekoliko narodnjaka. Srbi su u isto vrijeme i dan ranije imali sastanak u hotelu *Troccoli* radi unutrašnjeg uređenja svoje stranke. Prvi dan izabrali su posebnu delegaciju pod vodstvom dr. Baljaka koja je određena u njihovo ime pozdraviti načelnika Mangera.⁸⁵

Tradicionalno u Splitu je 1897. proslavljen 30. rujna, dan sv. Jerolima, patrona Dalmacije. Isto tako, 4. listopada, na dan sv. Frane, proslavljen je carev imendan. Po gradu su izvyešene zastave. Bila je svečana misa kojoj su prisustvovali kotarski poglavar Alexander Edler von Pichler i načelnik Ivan Manger te predstavnici svih državnih i mjesnih ureda te društava.⁸⁶ Tijekom 1897. godine bili su izbori za novo Općinsko vijeće. Na 28. listopada ustoličen je za novog načelnika Petar Katalinić, a za prvog prisjednika Karaman iz Hrvatske stranke. Tom prilikom govorio je Pichler, a za njim Katalinić pa Karaman i na koncu F. Bulić.⁸⁷

Među ostalim važnim događajima koji su obilježili vrijeme kada je Manger bio načelnik valja spomenuti osnivanje starinarskog društva u Kninu 1887., otkriće spomenika Andriji u Miošiću u Makarskoj 1890., Prvi starokršćanski kongres u Splitu i Solinu 1894., i obilježavanje prve godišnjice smrti Mihe Klaića.

KASNIJE JAVNO DJELOVANJE

Početakom 1898. Mangera je na dužnosti gradonačelnika naslijedio Petar Katalinić do 1899. godine. I nakon prestanka političkih funkcija, Manger je još dugo bio i više nego aktivan u javnom i gospodarskom životu grada i pokrajine.

U lipnju 1898. godine obilježavala se u Pragu uspomena na istaknutog češkog književnika i političara Františka Palackyja, vođe češkog nacionalnog pokreta. On je u vrijeme revolucionarne 1848. godine djelovao na strani Habsburgovaca. Nastupio je tada s austroslavenskim programom, uvjeren da će Austrija priznati Slavenima nacionalna prava u okviru zajednice naroda.

Pedeseta godišnjica događaja iz 1848. imala je odjeka i u Splitu. Poslali su brzojavke načelniku Praga Općinsko upraviteljstvo, društva, uredništvo lista *Jedinstvo* i pojedinci. Brzojavio je i dr. Manger, tada poslanik u Saboru, vezan za slavlje Palackyja.⁸⁸

Na 2. prosinca 1898. padala je 50. godišnjica vladanja cara Frane Josipa I. U vezi s pripremama za proslavu, već je 23. siječnja 1897. održana XXI. sjednica Općinskog vijeća. Manger je o tome pročitao izvještaj Općinskog upraviteljstva. Pohvalio je carevu vladavinu i iskoristio priliku da ukaže na probleme grada. Više godina osjećala se potreba pučke kuhinje kako bi se donekle popravilo stanje siromašnijih građana pa su u tu svrhu dodijeljena sredstva. Drugo važno pitanje koje se raspravljalo bila je potreba unapređenja obrta i poljoprivrede. Stoga su određene dvije stipendije po 300 forinta za mladiće koji bi se usavršavali u tim djelatnostima.

U spomen jubileja otvorena je u Splitu pučka kuhinja. Utemeljena je ostavštinama i darovima građana, a osnivač je Društvo sv. Vinka od Paula. Tako su se popravile prilike siromaha udjelom zdrave hrane. Kuratorij su sačinjavali biskup Frane Nakić, predsjednik, načelnik Petar Katalinić i članovi E. Bulat, kanonici M. Dvornik, A. Fradelić i J. Gojsalić, Z. Ilić, dr. E. Karaman, F. Katalinić, V. Ostojić i L. Riboli. Među njima je bio i I. Manger.⁸⁹ U Splitu je djelovalo glazbeno društvo *Zvonimir*, osnovano 1884. godine. Manger je bio uključen i u njegov rad. Kada je u veljači 1899. izabrana njegova nova uprava, postao je predsjednik. Uz njega su bili dr. Majstrovic kao dopredsjednik, D. Buj, blagajnik, carinski činovnik Smodlaka i tajnik Braid, knjižničar.⁹⁰

Mangerove javne aktivnosti nisu prestajale. Iskazao se i prilikom proslave dana sv. Ćirila i Metoda 1899. godine koja je bila naročito svečana. U subotu navečer svirala je u gradskom perivoju Narodna glazba. Sudjelovalo je mnoštvo svijeta. U nedjelju 9. srpnja ujutro sva hrvatska društva zajedno su pošla u Solin i tamo sudjelovala na misi. Poslije podne u prepunom kazalištu bio je javni skup. Predsjedavao je narodni poslanik Ivan Manger. Prvi je podigao glas za glagoljicu kojom se treba moliti u crkvenim obredima, a ne latinskim jezikom. Pozdravljen je burnim odobravanjem. Na kraju izlaganja predstavio je Rezoluciju o tom važnom pitanju. U tom dokumentu zahtijevalo se pravo hrvatskog naroda na uporabu staroga slavenskog jezika. Navedeno je da splitski Hrvati okupljeni na ovom sastanku zahtijevaju da se u Splitu služi pjevana staroslavenska misa. Manger je zapitao sve prisutne slažu li se s Rezolucijom

i s time da se Promicateljni odbor pobrine da se izvrši. Prijedlog je prihvaćen jednoglasno. Nakon toga vladin povjerenik Šturm raspustio je sastanak.⁹¹

Slika 5. Pogled na fontanu oko 1905. (foto: Ante Katunarić, Muzej grada Splita)

Koncem 1901. godine vodio se veliki Vrhgorski proces. Iz dostupnih izvora nije poznato o čemu se stvarno radi. Bilo je podignuto oko 70 optužnica. Od svih se odustalo osim od dviju. Protiv nekog Mihaljevića. U studenome je bila rasprava, ali je proglašen nevinim. U vezi s istim procesom tužen je i Novković iz Makarske. Prvi put je osuđen na 6 mjeseci za više djela. On se žalio na Vrhovni sud koji je odlučio da se osuda poništi te da se najprije utvrde tvrdnje koje su ga teretile ako su istinite. Tako je došlo do druge rasprave. Sud u Splitu, pod predsjedavanjem Tartaglie, proglasio ga je nevinim. U oba procesa branitelj je bio Milan Manger.⁹²

S vremenom Manger je usporio djelatnost. Godine i smanjenje javnih funkcija utjecali su na njegovu prisutnost. Manje se spominje. On je 1903. godine još uvijek zastupnik, ali je u to vrijeme boležljiv što ga ometa u sudjelovanju u društvenom životu. Takav je bio slučaj kada je trebalo organizirati pomoć gladnom narodu Lećevice i Muća. Manger nije mogao dolaziti na sastanke zbog bolesti.⁹³

Ipak je i dalje još politički aktivan. Mađari su 1906. godine, pozivajući se na nagodbu Riječkom rezolucijom, tražili jedinstvenu državnu ideju. U to

vrijeme dogovaralo se o tješnjim pravnim vezama Hrvatske s Mađarskom. U Dalmaciji bilo je stanovište da ta pokrajina ne bi trebala pristati ni na kakvo sjedinjavanje dok se ne srede odnosi Hrvatske i Mađarske. Prvi je na to 1907. godine upozorio Ivan Manger. Nacrt uvjeta sastavio je narodni zastupnik Vinco Milić. Uz ostalo, stajalo je da bana u Hrvatskoj imenuje car bez sudjelovanja Pešte, ali do dogovora nije došlo. Prevladao je stav da se Dalmacija ne smije izjašnjavati za sjedinjenje s Hrvatskom dok ne isposluje svoja prava.⁹⁴

U to vrijeme Hrvatska stranka bila je u krizi. Trebalo je srediti poremećene unutrašnje odnose. Vrhunac razilaženja dogodio se na sjednici Kluba zastupnika stranke 4. listopada 1907. Raspravljalo se o pisanju lista *Naše Jedinstvo* i tražilo se stajalište da Klub, a niti pojedini članovi, ne stoje iza toga. Bilo je pritužbi da ta novina u zadnje doba vodi politiku na svoju ruku i da se osudilo Antu Trumbića što se izjasnio protiv splitskih zastupnika. On je, po pisanju lista *Pokret*, tužio da ga je splitska klika zavela u blato zadnjih izbora. Odlučio je da se te skupine riješi i da reorganizira stranku ako to bude išlo. U toj konfuznoj situaciji Ivan Manger i Edvard Grgić izjavili su da istupaju iz Kluba i napustili sastanak.

Klub Hrvatske stranke imao je sljedeću sjednicu 8. listopada na kojoj se nastavilo s dogovorima oko sređivanja stanja. Predsjednik, po starosti, Milić priopćio je da je i Lovro Borčić istupio iz Kluba. Također, kako se u listu *Naše Jedinstvo* često isticalo da pripada Hrvatskoj stranci, članovi Kluba izjasnili su se da ne stoje ni u kakvom odnosu s njim. Razmatrao se i saziv skupštine Hrvatske stranke. Tih dana bilo je i nagađanja da je dr. Zaffron u ime kluba molio Manger i Borčića da se vrate u Klub.⁹⁵

RODOLJUBNA DRUŠTVA

Pored svojih profesionalnih, političkih i upravnih dužnosti, Manger se uključio i u rad brojnih hrvatskih kulturnih i karitativnih društava u Splitu te mnogih bio član i čelnik. Među njima su bila *Javna dobrotvornost*, *Slavjanski napredak*, *Pučka prosvjeta*, *Caritas*, *Hrvatski sokol*, *Pučka kuhinja* i *Zvonimir* te zaklada Martinis-Marchi. Na sjednici 21. srpnja 1913. ponovno se konstituiralo Povjerenstvo Javne dobrotvornosti. O tome je obavijestilo Zemaljski odbor i obznaniilo da je tada Ivan Manger pretao biti njegovim članom. Od početka do tada on je neprekidno bio njegovim članom. U tome se isticao marljivošću i građanskom ljubavi. Uz ostalo, bio je zaslužan za uređenje imovine zaklade Martinis-Marchi.

Često su mu se povjeravali pravni sporovi tog Zavoda. On se uvijek spremno i besprijekorno zauzimao u njegovu korist. Svojim savjetom, znanjem i radom potpomagao je toj dobrotvornoj ustanovi i u svojim poodmaklim vremenima. I nakon 38 godina, za svoju humanitarnu djelatnost dobio je 19. veljače 1914. od Zemaljskog odbora priznanje s potpisom predsjednika dr. Vinka Ivčevića.⁹⁶

Zaslужan je i u radu Društva *Pučka prosvjeta* (*Društvo za prosvjetu pučka*) koje je osnovano 1893. godine. Tada je sastavljen njegov Pravilnik koji je odobrilo Namjesništvo u Zadru 28. kolovoza iste godine.⁹⁷ Sjedište mu je bilo na trećem katu kuće br. 371, u vlasništvu Javne dobrotvornosti koja se nalazila u starom dijelu grada.⁹⁸ Neko vrijeme administraciju lista vodio je Vjekoslav Radica. Dužnost tajnika obavljao je Jure Kapić.

Godine 1899. promijenio se blagajnik. Na mjesto Ivana Bućana izabran je Vjekoslav Radica. Primopredaja blagajne *Pučkog lista* i *Pučke prosvjete* obavljena je 2. srpnja u Mangerovoj kući. Sredstva *Pučke prosvjete* iznosila su 1562 forinte položenih na knjižicu kod Prve pučke banke i dvanaest dionica kod iste banke u vrijednosti od 972 forinte te 13 forinta u gotovu novcu. Bilo je i nešto gotovine što je činilo ukupnu vrijednost od 2547 forinta. Blagajna *Pučkog lista* sastojala se od 110 forinta.⁹⁹

Koncem 19. stoljeća Manger je bio predsjednik njegova Gospodarskog odbora. Društvo je od 1891. izdavalo *Pučki list* koji je u početku uređivao Marko Pilić, a nešto kasnije tajnik i privremeni blagajnik Društva Jure Kapić iz Jesenica. Financijsko stanje bilo je loše pa se o tome raspravljalo na glavnoj skupštini Društva za prosvjetu pučka 11. listopada 1901. godine. Da se osigura opstanak lista, s Kapićem je 5. prosinca 1902. sklopljen ugovor o daljnjem uređivanju i reguliranju obaveza na sljedeće tri godine.¹⁰⁰ Nakon raspusta Društva, njemu je ustupljen u vlasništvo kao izdavaču i uredniku da ga dalje izdaje. Društvo je uslijed raznih poteškoća, naročito novčanih, s vremenom slabo djelovalo. Stoga su članovi utemeljitelji 1910. godine tražili od predsjednika narodnog zastupnika Lovre Borčića sazivanje godišnje skupštine na kojoj bi se raspravilo o njegovu daljnjem opstanku. Zahtjev su potpisali Frane Bulić, Edvard Grgić, Ivanišević, dr. Sasso, Mate Jankov i Ivan Bućan.¹⁰¹ Dana 14. studenoga upućen je članovima utemeljiteljima poziv na sastanak. Na adrese ustanova, Pučke banke, Čitaonice i Općine, te pojedinaca, upućeno je ukupno 26 pisama.¹⁰² Skupština je održana 29. prosinca u općinskoj vijećnici. Budući da je predsjednik Društva Lovre Borčić bio spriječen, sastanak je vodio Ivan Manger.

U to vrijeme Društvo je imalo 22 dionice Prve pučke dalmatinske banke od po 60 odnosno 120 kruna u vrijednosti od 2640 kruna, položenog novca bez dobitka 1156 kruna kod iste banke te 200 kruna položenih kod Zajmovne blagajne Velog Varoša u likvidaciji.¹⁰³ Sva sredstva određena su kao stalna glavnica, a prihodi u korist ustanovljene Gradske biblioteke. Blagajna *Pučkog lista sastojala se od 109 forinta*. Ovlašteni su Manger i Kapić da se oko predaje dogovore s Općinskim upraviteljstvom. Nakon izvještaja predsjedavajućega, uslijedila je rasprava. Don Frane Bulić bio je protiv raspuštanja Društva, ali to nije prihvaćeno. Među prisutnima na skupštini bili su dr. Ivan Manger, predsjedatelj, dr. Vicko Mihaljević u ime Općine, dr. Gajo Bulat za Splitsku čitaonicu, Vid Morpurgo za Pučku banku i don Frane Bulić.¹⁰⁴

Odlučeno je da se društvo raspusti. Nakon toga su Ivan Manger kao predsjednik i Jure Kapić kao tajnik to prijavili 4. siječnja 1911., u skladu sa zakonom od 15. studenoga 1867. godine, Općinskom upraviteljstvu, Kotarskom poglavarstvu u Splitu i Dalmatinskom namjesništvu u Zadru.¹⁰⁵

Nakon što je Društvo ukinuto, ponuđena je njegova imovina Općini. Na poziv prvog prisjednika Vicka Katalinića, održana je 9. svibnja 1911. godine XXII. sjednica Općinskoga vijeća. Prisustvovali su prisjednici dr. Edvard Grgić, dr. Jakša Račić, dr. Gajo Bulat, tajnik Martin Pera i 16 vijećnika: Mate Banić, Špiro Buj, Ivan Bučan, dr. Ivan Bulić, don Frane Bulić, dr. Ivan Čulum, Luka Grgić, don Frane Ivanišević, Mate Jankov, dr. Edvard Karaman, dr. Ivan Manger, Jakov Matković, Filip Muljačić, Ante Roje, dr. Ante Trumbić i Ante Zelić. Raspravljjen je i prihvaćen prijedlog o raspustu. Naloženo je da se od odbornika *Društva za prosvjetu puka* dr. Ivana Mangera i Jurja Kapića primi ustupljena imovina.¹⁰⁶

Prihvaćene su i odredbe za osnivanje *Gradske biblioteke*. Dr. Manger je kao vijećnik preporučio Općinskom upraviteljstvu da nastoji od društva *Gabinetto di lettura* dobiti zbirku knjiga koje je toj ustanovi ustupio 1863. godine njegov pokojni stric kanonik Petar Manger kao dar toj biblioteci kad nova bude ustanovljena. Vijećnik dr. Trumbić založio se da se profesoru Dušanu Mangeru uputi zahvala na brizi i trudu kojim je požrtvovno uredio *Gradsku biblioteku*. Naglašena je njena važna uloga za prosvjeđivanje širih slojeva građana. Pored toga, Općinsko vijeće je proglasilo *Gradsku biblioteku u Splitu* općinskom zakladom kojoj će se potrebe podmirivati sredstvima odlomka Splita. Zaduženo je Općinsko upraviteljstvo da poduzme sve što treba za njezino redovito djelo-

vanje te sastavi za odobrenje Vijeću zakladno pismo. Svi prijedlozi na toj sjednici prihvaćeni su jednoglasno. O svemu je Općinsko upraviteljstvo i pismeno obavijestilo Ivana Mangera i dostavljen mu je izvadak iz zapisnika. Upućene su zahvale njemu i darovateljima bivšim članovima Društva na lijepom rodoljubnom činu.¹⁰⁷ Tako je cijela imovina Društva predana Općini, a kao posebnost glavnica u korist Gradske biblioteke.

U vezi s uređivanjem lista došlo je 1911. godine do jednog spora s izdavačem Jurom Kapićem. Radilo se o klišejima slika u bakrorezu za list koji su ranije pripadali Društvu pa je i njih trebalo predati Općini. Ali novi izdavač ih je i dalje neovlašteno koristio pa ga je Manger opominjao da ih preda. To je trebalo učiniti posebno stoga što su stigle ponude od don Frane Ivaniševića za otkup. Ali Kapić nije ništa odgovarao pa mu je Manger ponovno pisao. Ubrzo se ipak javio da je uporabio nekoliko slika za list i obećao da će to platiti.¹⁰⁸

ZASTUPNIK U DALMATINSKOM SABORU

Godine 1861. utemeljen je Dalmatinski sabor sa sjedištem u Zadru. Izbori zastupnika birani su po društvenim slojevima i to kurijama veleposejnika, gradova, trgovačko-obrtničkih komora i vanjskih. U početku su u njemu imali većinu autonomaši, ali su ga 1870. godine preuzeli narodnjaci. Prvi predsjednik u novom ustroju bio je Stjepan Ljubiša Mitrov.

I dalje su se nastavila politička nadmetanja stranaka za vlast. Na 10. rujna 1895. bili su izbori zastupnika Splitske pokrajinske Sabor u Zadru. Načelnik Manger bio je kandidat Hrvatske narodne stranke. Dobio je 373 glasa i tako pobijedio kandidata Stranke prava dr. Antu Trumbića koji je dobio 61 glas. Na 10. rujna završeni su izbori. Narod je oduševljeno pozdravio Bulata kada je išao kući, a također novog zastupnika Mangera pred njegovim vratima. Uz njih, izabrani su Morpurgo, dr. Klaić i dr. Ivčević.¹⁰⁹ Manger je bio zastupnik u dva mandatna razdoblja VIII. od 1895. do 1901. i IX. od 1901. do 1908. godine. Za to je razdoblje u početku predsjednik Sabora bio dr. Gajo Bulat, a od 1900. dr. Vicko Ivčević.¹¹⁰

Na I. sjednici XXXI. zasjedanja 25. siječnja 1896. Manger se zajedno s ostalim novim članovima pred predsjednikom Gajom Bulatom obvezao na vjernost i poslušnost caru, poštovanje zakona i zdušno ispunjavanje svojih dužnosti. Zasjedanje Sabora te godine odvijalo se kroz sedam sjednica od 25. siječnja do 7. veljače. U vrijeme svog prvog mandata bio je zastupnik u kuriji

veleporeznika. S grupom zastupnika posebno se založio za uređenje potoka Proslapa koji se spuštao s Biokova s istočne strane luke Makarske. Priklonio se zahtjevu da se udovi dr. Mihe Klaića, koji je 25 godina bio prisjednik Zemaljskog odbora, doznači doživotna dotacija. Založio se za unapređenje ribarstva. Kako je u izbornom kotaru Split, s apsolutnom većinom pred Trumbićem i Bulatom, dobio 373 glasa, izorno povjerenstvo proglasilo ga je izabranim.¹¹¹

Godine 1896. na II. sjednici XXXI. zasjedanja 27. siječnja Manger je izabran predsjednikom Molidbeničkog odbora u kojemu su bili dr. Ivčević, dr. Katnić, dr. Smerkinić i dr. Pugliesi. Na V. sjednici 8. veljače Manger je s grupom zastupnika uputio interpelaciju Vladi u Beču. U njoj je navedeno da se uslijed gradnje nasipa za željezničku prugu u Solinu pogoršalo zdravstveno stanje stanovnika. Od pred više godina zavladao je groznica koja je zahvatila Klis, Kučine i Mravince. Uzrok je bilo nepresušeno blato. Vlada je odlučila sanirati područje i dala izraditi osnovu, osigurala je sredstva pa su se radovi požurivali.¹¹²

Na V. sjednici Sabora 28. siječnja 1898. Manger je u ime Molidbeničkog odbora izvijestio o brojnim molbama pojedinih državnih službenika da im se povise plaće, mirovine ili potpore. Tražili su se doprinosi i potpore za crkvene potrebe, tražila se zaštita interesa vinogradara i znanstvena istraživanja. Sabor je sve prihvatio. Bilo je još molba o čemu je izvijestio dr. Katnić.¹¹³ Na VII. sjednici 1. veljače 1898. Manger se pridružio grupi zastupnika koji su postavili upit o radovima na zvoniku katedrale u Splitu. To se otežalo pa se tražilo da se ubrza i da se gradnja nastavi po ponudi poduzetnika Andrije Perišića.¹¹⁴

Kao predsjednik Molidbeničkog odbora, Manger je na idućoj sjednici obavijestio o žalbi sveučilištaraca iz Beča i Graza. Hrvatski studenti, kao i oni iz ostalih slavenskih zemalja, žalili su se da su u teškom položaju zbog neprimjerenog odnosa njemačkih studenata prema njima. To im je ugrožavalo slobodu pohađanja predavanja i osobnu sigurnost.¹¹⁵ U nastavku sjednica zasjedanja bila su na dnevnom redu i druga važna pitanja. Grupa zastupnika predložila je Vladi da uzme pod državnu upravu predjelnu cestu *Baruna Rodića* koja je vodila od primorske ceste između Tučepa i Podgore i penjala se uz Biokovo do Kozice gdje se spaja sa Sredozemnom cestom.¹¹⁶

Zasjedanje je nastavljeno. Dana 7. veljače 1898. godine održana je X. sjednica. Općina Drniša uputila je Generalnom ravnateljstvu Državne režije duhana u Beču molbu da im se produži određeni rok podneska prijave za sadnju

duhana. Tome, kao ni u mnogim općinama, nije udovoljeno. Tada se grupa od 11 zastupnika, uključivo i Manger, zauzela za odobrenje s obzirom na veliku oskudicu koja je vladala pa bi se tako narod od zarade mogao prehraniti.¹¹⁷

Na XI. sjednici 9. veljače 1898. godine raspravljalo se o doprinosu Sabora za tiskanje prijevoda pokrajinskih zakona na talijanskom jeziku. To je izazvalo veliku raspravu. Manger se priključio većem broju zastupnika koji su bili protiv. Sabor je odobrio dotaciju uz naglasak da se time ne priznaje da u Dalmaciji postoji talijanska narodnost.¹¹⁸

Područje sela Postranja oskudijevalo je u šumama pa su stanovnici oskudijevali drvima za pripremu hrane i za ogrjev. Bili su prisiljeni sjeći domaća stabla i vaditi masline. Stoga se grupa zastupnika zajedno s Mangerom obratila Dalmatinskoj vladi na XII. sjednici Sabora 11. veljače 1898. godine da isposluje od Vlade Bosne i Hercegovine ponovnu dozvolu sječe drva u hercegovačkim šumama.¹¹⁹ Velika grupa zastupnika, u kojoj je bio i Manger, predložila je na XIII. sjednici 12. veljače 1898. Saboru da izrazi svoju punu podršku Zemaljskom odboru na uspješnom radu.¹²⁰

Manger je na XIV. sjednici 15. veljače 1898. godine podupro prijedlog grupe zastupnika da bi otok Brač trebao imati svog stalnog mjernika očevidnosti s obzirom na broj stanovnika i zemljišnih čestica. Nije bilo na otoku nijednog ovlaštenog mjernika koji bi potpisivao narise u izvidnim knjigama. Tražilo se da se to pitanje što prije riješi.¹²¹

Zatim je na III. sjednici 18. prosinca 1900. godine postavljen upit Vladi o stanju središnje države ergele konja u Sinju koja je osnovana još prije 40 godina. Namjera je bila da se tu uzgajaju konji poluarapske pasmine. Ali je stanje bilo loše pa se apeliralo da se poboljša.¹²²

Prilikom XXXV. zasjedanja Dalmatinskog sabora 1900. godine Mangeru se dogodila nezgoda. Na 26. ožujka počelo je XXXV. zasjedanje. Otvorio ga je govorom Bulat, a prisustvovao je i Manger. Malo prije prve sjednice 28. ožujka, čekajući početak rada, razgovarali su neki zastupnici u maloj sobi blizu dvorane. Odjednom se začuo prasak, prostorija se ispunila vrućom parom. Prestravljeni, mnogi su izišli van. Začuo se jauk. Jedan zastupnik otvorio je vrata sanitarnog čvora i našao unutra Manger na podu. Dogodilo se da je pukla cijev na stropu sustava grijanja pa je mlaz vrele vode dohvatio Manger. Desna ruka mu je bila oparena, a desnom nogom nije mogao micati. Pritekli su mu u pomoć zastupnik liječnik dr. Trojanović i pozvani liječnici dr. Ghig-

hlianovich i dr. Bugatto. Pomogao je i ljekarnik Andrović. Zavili su mu rane i odvezli ga u pokrajinsku bolnicu. Utvrđena je ozljeda zgloba desnog koljena. To je izazvalo veliku zabrinutost ljudi u Splitu jer je bio jako popularan. Ali rana nije bila opasna pa je odležao neko vrijeme u krevetu i oporavio se bez ikakvih posljedica.¹²³

Na I. sjednici 11. prosinca 1901. grupa zastupnika poslala je upit Vladi o uređenju luke u Svetom Martinu u splitskoj Podstrani. Kraj je bio bogat proizvodnjom voća, grožđa, višanja i bresaka. Mnogo toga se izvozilo u Trst, Rijeku, Zadar i druga mjesta. Ali pristanište je bilo potpuno zapušteno pa su mještani imali velikih teškoća u izvozu. Nije bilo niti jedne plutače na koju bi se mogli privezati brodovi pri lošem vremenu ili se zaštititi od vjetrova. Molbi za poboljšanje priključio se i Manger.¹²⁴ On je na III. sjednici 18. prosinca 1900. sudjelovao i u apelu da se sredi stanje u uzgajalištu konja u Sinju. Na IV. sjednici 19. lipnja 1900. godine dr. Čingrija i brojni drugovi, ukupno 26 zastupnika, izrazili su zabrinutost za budućnost pokrajinskih parobrodarskih društava. Njihovo je poslovanje bilo ugroženo jer je ugarska vlada davala pri-pomoći svojim društvima pa se nije moglo konkurirati.¹²⁵

Na VII. sjednici Sabora 25. lipnja 1901. pozdravljena je inicijativa prihvaćena od Zastupničke kuće u Beču u pogledu Vinske klauzule. Zaključak je potpisalo 16 zastupnika, a među njima i Manger.¹²⁶ Godine 1901. 113 birača predložilo je tri zastupnika za Dalmatinski sabor iz izborništva veleposrednika za izborni kotar bivšeg Splitskog okružja i to dr. Ivana Mangera, dr. Ivana Štambuka i dr. Eduarda Grgića. Kako nije bilo utoka, prijedlog je primljen. 21. prosinca.¹²⁷

Na IX. sjednici 15. srpnja 1902. grupa zastupnika, Borčić, Milić i Manger, uputila je na Vladu upit o lovu riba u slatkim vodama. Tražili su da se poduzmu mjere o tom važnom pitanju narodnog gospodarstva.¹²⁸

Zatim se na XVII. sjednici 26. srpnja 1902. raspravljao Mangerov prijedlog o bolnici u Splitu. On se založio da se izradi osnova za gradnju nove jer postojeća nije odgovarala. Pored toga iznio je prigovor o dojavama nadležnoj vlasti koje je podnosilo oružništvo o nezakonitim radnjama. One su bile na njemačkom jeziku, a on je tražio da budu na hrvatskom.¹²⁹

Zastupnici dr. Klaić, dr. Grgić, dr. Verona i dr. Manger pripremili su na IV. sjednici 26. X. 1903. XXXVIII. upit Vladi o uređenju okoliša željeznog mosta u Tijesnom. Trebalo je izdubiti i proširiti dno ispod njega jer je otežavalo prolaz

brodova. Taj problem zanemarivao se već 20 godina pa se očekivalo da se konačno riješi. Nacrt je bio već gotov, ali teškoća je bila u tome što su radovi ovisili o nabavi skupog stroja za iskop.¹³⁰ Na V. sjednici Sabora 28. listopada 1903. Manger je održao dugi govor o prilikama u Dalmaciji. Naveo je kako Vlada dugo zanemaruje to pitanje. Prošlo je skoro jedno stoljeće da se ništa značajno nije poduzelo. U zadnje vrijeme nešto se radilo, ali nedovoljno. Zastupnik Biankini kritizirao je taj stav jer se za sve okrivljivalo Vladu u Beču. Ovom prilikom bio je na dnevnom redu smještaj Poljodjelske škole koja se trebala otvoriti u Splitu. Tome se usprotivio zastupnik Perić koji je smatrao da bi je trebalo otvoriti u Sinju ili Imotskome. Manger je obrazlagao da bi ipak to trebao biti Split radi velike važnosti za vinogradarstvo, voćarstvo i vrtlarstvo. A Taj grad je imao blizu 7000 stanovnika i veliki broj težaka. Po njegovu mišljenju, to bi odgovaralo i za obližnje otoke s kojima je postojala dobra komunikacija.¹³¹

Organizacija zdravstvene službe u Splitu nije bila dobra. U bolnici je nedostajalo prostora za sve više siromašnog pučanstva koje se nije moglo brinuti o sebi. Općinsko upraviteljstvo nastojalo je pomoći u liječenju stotina bolesnika po kućama. Velike svote trošile su se na lijekove. Da bi se na tome moglo uštedjeti, Općina se obratila i Zemaljskom odboru da naredi Zemaljskoj bolnici u Splitu neka izdaje lijekove siromašnima. To nije uvaženo s obrazloženjem po kojemu se u pokrajinskim bolnicama mogu dobiti lijekovi samo za bolesnike smještene u javnim pokrajinskim bolnicama. Na to su reagirali na 6. sjednici Sabora 3. studenoga 1903. godine zastupnici V. Milić, Borčić i I. Manger. Tražili su da se to pitanje riješi. Predložili su da Sabor zatraži od Ministarstva unutrašnjih poslova proširenje dozvola za davanje lijekova iz Zemaljske bolnice u Splitu siromašnim bolesnicima izvan bolnice.¹³²

Zasjedanje je nastavljeno na VIII. sjednici 5. studenoga 1903. godine. Opet se javio Manger, zajedno s dr. Grgićem, Borčićem i dr. Čingrijom. Trebalo je riješiti problem zvona u Solinu koja su visjela na stablu pred crkvom. Mještani su bili spremni snositi dio troškova gradnje zvonika, ali Vlada je kasnila sa svojim doprinosom. Stoga se urgiralo da se to učini iz Vjerozakonske zaklade.¹³³

Od 11. rujna do 7. lipnja 1907. bilo je XLI. zasjedanje Sabora. Na V. sjednici 23. rujna velika grupa zastupnika u kojoj je bio i Manger tražila je rješenje jezičnog pitanja u privatnim i državnim uredima. Vlada je najavila njegovo skoro rješenje, ali je oklijevala. Stoga se zahtijevalo da se više ne odgađa, jer je to bila prijevka potreba pokrajine.¹³⁴

Godine 1907., na IX. sjednici 1. listopada, održala se u Saboru rasprava o zakonskoj osnovi za određivanje novih disciplinskih propisa za učitelje javnih pučkih i građanskih škola u Dalmaciji. U raspravi je sudjelovao i Manger koji se založio za to da se svakom okrivljeniku prilikom istrage mora priznati pravo na obranu.¹³⁵ Iste godine na XV. sjednici 7. listopada raspravljalo se o zakonskoj osnovi preinake zemaljskog reda i izbornog poslovnika Sabora Kraljevine Dalmacije. Radilo se o uvođenju općeg i jednakog prava glasa u ustrojstvu pokrajinskih zastupstava. Vlada je bila protivna iako je to već bilo uvedeno za izbor u sustavu za Carevinsko vijeće. Grupa zastupnika na čelu s dr. Katićem, u kojoj je bio i Manger, predložila je, ukoliko vlada ne bi odustala od svog stajališta, da se izradi zakonska osnova s preinakom postojećeg izbornog reda čime će se ukloniti bar neke zastarjele njene odredbe. O predloženoj osnovi iznesena su dva prijedloga. Manger je načelno bio protivan općem pravu glasa uz dugačko obrazloženje.¹³⁶

ODVJETNIK

Manger je studirao na Sveučilištu u Padovi gdje je diplomirao pravno-političke nauke 23. ožujka 1866. godine.¹³⁷ Djelovao je u Splitu kao odvjetnik. Nije poznato u kojem opsegu jer spisi o tome nisu sačuvani. Postoje samo naznake o pojedinim poslovima. Jedan od rijetkih podataka iz njegove prakse jest taj da je bio tutor kuće nasljednika Grisogona. U vezi s tim, obratio mu se ravnatelj Velike gimnazije u Splitu Ante Bakotić koji je 1872. godine molio da se uredi tu vrlo trošnu kuću u kojoj je bila smještena škola. Trebalo je popraviti krov zgrade i pomoćne zgrade u dvorištu u kojoj je bio smješten podvornik, urediti prozore i obojiti neke dijelove.¹³⁸

U splitskoj Odvjetničkoj komori služilo se talijanskim jezikom. Odvjetnici Bulat i Manger podnijeli su 20. lipnja 1892. godine pismeni prijedlog Odboru komore za uvođenje hrvatskog jezika kao uredovnog. O tome se raspravljalo na sjednici 13. kolovoza. Tada nije donesen nikakav formalni zaključak. Stoga je Bulat interpelirao predsjednika pa je on odmah prijedlog prenio Odboru. Ali kako je pitanje trebalo proučiti, rasprava je odgođena na iduću sjednicu. Prijedlog je naišao na veliko odobrenje odvjetnika, uz raspoloženje da ga treba što prije oživotvoriti. I novine su to pozdravile. Konačno je Komora na sjednici 14. srpnja 1895. prihvatila prijedlog.¹³⁹

Suvremenici su hvalili Ivana Mangera kao poštovanog odvjetnika. Navodno nikad nije slao račune za usluge niti tražio honorar kao što su ostali činili.

Često nije naplaćivao obrane na sudu pa se nije ni obogatio.¹⁴⁰ U kasnijim godinama Manger se i dalje bavio odvjetničkim poslovima. Jedna od rasprava bila je 1899. godine pred Porotnim sudom u Splitu protiv Ivana Mateljana pok. Vicka iz Lukšića. Optužen je zbog zločina umorstva. Prva sjednica bila je 16. studenoga 1898. Branio ga je u početku Ivan Manger pa je bio oslobođen. Vrhovno sudište uslijed žalbe poništilo je prvu osudu. Na 29. svibnja ponovljena je rasprava. Branitelj je bio mladi Milan Manger u zamjeni oca Ivana. To je bilo njegovo prvo javno istupanje. Ostavio je dobar dojam odmjerenim nastupom. Porota je jednoglasno odlučila da je okrivljenik prekoračio mjere nužne obrane. Osuđen je na osam mjeseci tamnice.¹⁴¹

Druga poznata rasprava u kojoj je sudjelovao Ivan Manger odnosila se na zapljenu broja 37 splitskog lista *Jedinstvo* tiskanog 9. svibnja 1899. godine.¹⁴² To je učinjeno zbog objavljenog članka o uporabi glagoljice na misama u Zadarskoj nadbiskupiji. Radilo se o tome da je Kongregacija za bogoštovlje 1898. godine donijela odredbu da je staroslavenski jezik povlastica samo nekih crkava u kojima se služio na misama posljednjih 30 godina. Biskupi su bili dužni napraviti popis svih takvih crkava. Na to je zadarski nadbiskup Grgur Rajčević 1899. izdao proglas u kojem je tvrdio kako ni jedna crkva u njegovoj dijeci nema na to pravo. Ta odluka izazvala je reakcije sa zahtjevom da se pravo na glagoljicu prizna čitavom hrvatskom narodu.¹⁴³ Pretplatnicima izvan Splita priređeno je odmah drugo izdanje. List je zaplijenjen zbog navodnih uvreda nadbiskupu Rajčeviću i kanoniku Borzattiju. Urednik Antun Stražičić je na tu odluku uložilo prigovor i zatražilo javnu raspravu. Uredništvo je zastupao Ivan Manger.

Sudbeni dvor prve molbe u Splitu pod predsjedavanjem Laneve odbio je 15. svibnja prigovor i potvrdio zapljenu, uništenje tiskovine i zabranio daljnje raspačavanje. Protiv rješenja Okružnog suda u Splitu dr. Manger je kao zastupnik stranke podnio priziv.¹⁴⁴ Naveo je kako Državno odvjetništvo nije ovlašteno tražiti zapljenu. To je moglo učiniti jedino kad je povrijeđen javni interes, a to u ovom slučaju nije bio slučaj već se radilo o privatnim osobama. Nakon toga, 25. svibnja zakazana je kod Okružnog suda u Splitu javna rasprava u prisutstvu državnog odvjetnika Paitonija i odvjetnika Mangera. Odbijen je prigovor i to uz obrazloženje da su nanesene uvrede u nekim njegovim ulomcima na tri mjesta nadbiskupu i kanoniku te je potvrđena zapljena. Kao glavno, sudac je smatrao da se u tekstu nadbiskupa predstavlja kao osobu koja je u opreci s papinom

voljom i da je samovoljno donio odluku. Slučaj je izazvao dosta zanimanja u javnosti. O njemu se raspravljalo u novinama. Protiv zabrane glagoljice hrvatski akademičari iz Dalmacije u Pragu odlučno su prosvjedovali i poslali pismo u kojem su molili nadbiskupa Rajčevića da od toga odustane.¹⁴⁵

GOSPODARSKA PITANJA

Manger je utjecao i na gospodarske prilike u pokrajini. Jedna od najznačajnijih njegovih okupacija jest rješavanje pitanja prometnog povezivanja Dalmacije s unutrašnjošću kao glavnog uvjeta za unapređenje gospodarstva. Godine 1900. zaoštrilo se pitanje željezničkog spoja Splita s Hrvatskom, Bosnom i Monarhijom. O tome se raspravljalo na visokim državnim razinama dugo godina. Razmatrale su se razne varijante, ali gradnja nije započimala. Tada je postojala samo lokalna pruga Split – Siverić s ogrankom do Šibenika. Oko novih trasa u Dalmaciji i Bosni došlo je do razmimoilaženja između austrijske i mađarske vlade. Nađeno je kompromisno rješenje koje je, međutim, bilo štetno za Dalmaciju i nije odgovaralo posebno Splitu, glavnoj trgovačkoj luci u pokrajini. Jer još jednom se odgađalo rješenje tog važnog prometnog pitanja.

Zbog toga je u Splitu formiran poseban odbor na čelu s Mangerom. Na 8. prosinca 1900. organiziran je pučki miting u kazalištu na kojemu je sudjelovala masa svijeta, njih oko 2500. Bio je prisutan i načelnik Vinko Milić te predstavnici dalmatinskih općina. Prisustvovali su i vladin povjerenik i novinski izvjestitelji. Manger je opširno izvijestio o problemu. Govorili su još dr. E. Salvi, zastupnik J. Biankini i dr. I. Božić. Donesena je protestna rezolucija koju je sastavio I. Manger. U njoj su detaljno opisani kronologija i obrazloženje tog pitanja sve od sredine 19. stoljeća. Upućena je parlamentu u Beču kako bi se spriječilo donošenje tog neprikladnog rješenja. Navedena je posebna korist državi od gradnje pruge Split – Aržano do Bugojna. Istaknuta je i važnost tog spoja za obranu države i korist za ratnu mornaricu. Za rješenje se zauzela i Trgovačka komora u Splitu, a njime su se bavili i mnogi austrijski listovi.¹⁴⁶

U to vrijeme počeo se intenzivnije razvijati turizam. Posjeti stranaca bili su naročiti događaj u gradu. Takva jedna značajnija ekskurzija dogodila se 1899. godine. Posebno je zapažena jer se radilo o Česima s kojima su Dalmaciju u to vrijeme vezivale ideje o slavenskom bratstvu. Grupa od 60 uglednika stigla je 6. svibnja parobrodom *Panonia* u Split. Na Gat u sv. Petra u luci dočekali su ih članovi društva *Sokol* s glazbom, uz prisustvo mnoštva svijeta. Prvi su na

parobrod stupili predsjednik Dalmatinskog sabora Bulat, načelnik, Katalinić, narodni zastupnici Borčić i Manger te predstavnici kulturnih društava. Gosti su tijekom boravka u Splitu obišli plodna Kaštela i antičke ruševine u Solinu. Idućeg dana na blagdan gradskog patrona sv. Duje gledali su procesiju, otišli na Marjan, obišli grad, stolnu crkvu i Arheološki muzej. U njihovu čast prikazana su narodna kola na Gospodskom trgu. Na večer je na parobrodu upriličena svečana večera i izmijenjene su zdravice. Idućeg dana ujutro gosti su krenuli put južne Dalmacije.¹⁴⁷

Slika 6. Prokurative oko 1900. (Muzej grada Splita)

Koncem 19. stoljeća poraslo je zanimanje za iskorištavanje vodnih snaga dalmatinskih rijeka. Električna je bila potrebna za razvitak industrije. Manger je angažiran oko jednog projekta iskorištavanja potencijala rijeke Cetine s vodonosnika kod Zadvarja za dobivanje električne struje. O tome se pregovaralo 1894. godine. Bilo je raznih ponuda, ali prolazile su godine a da nije pronađeno odgovarajuće rješenje. U svrhu dobivanja koncesije obratio mu se 1904. godine inženjer Eduardo Ugolini iz Rima. Molio ga je za upute u postupku i suradnju kao advokata. Za uslugu mu je po završetku radova ponudio 20.000 kruna. Taj pothvat je preporučio Stjepan Ivančić, generalni prokurator Trećeg reda

samostana sv. Mihovila u Zadru. Manger se raspitao kod nadležnih o vodopadu Gubavici na Cetini. Radi toga je bio u Zadru i posjetio ured Dalmatinskog namjesništva kako bi pregledao dokumentaciju, ali nije imao uspjeha. Saznao je da je već u svibnju od strane prve instance Kotarskog poglavarstva u Splitu određen koncesionar.¹⁴⁸

Za koncesiju korištenja kapaciteta vode rijeke Cetine od 25 metara kubnih na sekundu kroz 40 godina zanimao se i Ante Dešković u ime Društva Ganz iz Beča u što je bio uključen ing. Fritz Golvwig, a kao i advokat Kornfeld iz Beča. Ta tvrtka je, međutim, tražila neodređeno vrijeme korištenja, a najmanje 60 godina. Predlagala je izgradnju električnog postrojenja bez drugih objašnjenja.¹⁴⁹ Nastojanja u to vrijeme nisu uspjela. Razni pregovori su nastavljeni, a kada su radovi počeli, vrlo su se sporo odvijali i bili završeni tek 1912. godine.¹⁵⁰

U osvit 20. stoljeća počela se ubrzano razvijati industrija cementa u Dalmaciji. Gradile su se tvornice koje su koristile bogate naslage prirodne sirovine lapora, naročito na prostorima u okolici Splita.¹⁵¹ Godine 1907. raspravljalo se o unapređenju te unosne gospodarske djelatnosti. Društvo *Zamboni-Stock et Comp.* uputilo je molbu da mu se dodijeli koncesija za paušalizaciju pokrajinske obrtarine kroz 12 godina.

U isto vrijeme anonimno društvo u osnivanju *Split*, a zastupali su ga poduzetnici Mate Vidović, Artur Rietti i drugovi, tražilo je to za čitavih 25 godina. Zemaljski odbor je razmotrio zahtjev i prosljedio ga Financijskom odboru koji je predložio da ga Sabor prihvati, ali uz stav da za oba bude trajanje 12 godina. Na VI. sjednici XLI. zasjedanja Sabora 25. rujna o tome se razvila živa rasprava među zastupnicima. Govorio je Vicko Milić koji se založio za dulji rok. Smatrao je da budući akcionari moraju imati veću sigurnost za uloženi kapital. Po njegovu mišljenju, dulje razdoblje bilo bi bolje za pokrajinu i poticalo bi utemeljenje i drugih društava. Stoga ne bi trebalo stavljati vremenska ograničenja.¹⁵² Podržao ga je Manger. Istakao je da je donedavno kamenjar u Dalmaciji bio prokletstvo, a sada je dobio vrijednost. Naglasio je kako treba iskoristiti bogata nalazišta lapora i zagovarao da se razvije industrija cementa.¹⁵³

ZNAČAJKE

U doba velikog narodnog previranja sve više se zaoštravalo pitanje sjedinjenja Dalmacije s Hrvatskom. Borbu je vodila Narodna stranka na čelu koje je bio Gajo Bulat koji je zamijenio Kostu Vojnovića u vodstvu. U tome su igrali

značajnu ulogu odvjetnici Ignacije Bakotić, Lovro Monti, Kosta Vojnović. Jedno od mjesta gdje su se okupljali prvaci narodnjaka bila je Narodna slavjanska čitaonica u koju su zalazili potpredsjednik dr. Srećko Karaman, dr. Ivan Manger, predsjednik *Napretka*, i dr. Eduard Tacconi, predsjednik Narodne glazbe, a isticao se i dr. Dujam Rendić. To ukazuje na to da su u Splitu, kad je započela velika borba za povratak grada hrvatstvu, bili u prvim redovima pravnici. Oni su bili i u prvom upraviteljstvu narodne općine. Bulić se odlučno zauzeo za posebne zakonske propise iz oblasti izbornoga prava koje je donio Dalmatinski sabor s narodnjačkom većinom što je u mnogome pomoglo narodnjacima da 1882. pobijede na općinskim izborima.¹⁵⁴

Slika 7. Šestero, od ukupno osmero, djece dr. I. Manger. Na slici se prepoznaje njegova kći Marica koja drži najmlađu Ljubicu. Osim njih Mager je imao sinove Veljka i Milorada, te kćeri Ankicu i Jelenu. (foto: M. Goldstein, Split)

Manger je stupio je na političku pozornicu u vrijeme žestokih borba autonomaša i narodnjaka. Međutim, prilike su se smirivale pobjedama hrvatskih političara. Vrijeme je to obilježeno jakom ličnosti narodnog borca Gaje Bulata. Manger je uz njega stajao u prvim redovima. Bio je neumoran i svestran. Njegovo djelovanje obilježeno je za ono vrijeme mirnim razdobljem. Kroz njegovo djelovanje oslikava se plodno razdoblje u prošlosti Splita. U kratkom vremenu dok je bio načelnik, Split je rastao, dobio telefon, a utemeljena je i Viša djevojačka škola. I kasnije je svjedočio napretku rodnoga grada. Pored intenzivne privatne gradnje, podignute su značajne javne građevine: biskupska palača, Poljodjelska škola, osamnica, zgrada Režije duhana, željeznička stanica, Hrvatski dom i Velika realka.¹⁵⁵

Manger je bio zastupnik u Dalmatinskom saboru kroz dva mandatna razdoblja VIII. od 1895. do 1901. i IX. od 1901. do 1908. godine. Za to razdoblje u početku predsjednik Sabora je bio dr. Gajo Bulat, a od 1900. dr. Vicko Ivčević.¹⁵⁶ Kao zastupnik Manger je bio donekle suzdržan. Međutim, često se u nekim pitanjima koja su se raspravljala priklanjao grupama zastupnika koji su ih iznosili. Proživio je i kataklizmu Prvog svjetskog rata sve do nastupa temeljito novih društvenih i gospodarskih prilika.

BILJEŠKE

- 1 Michele Pietro Ghezzi: *I dalmati all' Università di Padova dagli atti dei gradi accademici 1801-1847*. Atti e memorie della società dalmata di storia patria XXII, Venezia 1993., 88 i 192.
- 2 VI. Knjiga vjenčanih župe Velog Varoša i Dobroga od 8. I. 1870. do 25. IV. 1881., str. 1. HR-DAST. – Libro XI, Matična knjiga rođenih u župi Grad u Splitu 1867-1871. HR-DAST 179/577. Kumovi na krštenju Dušana bili su dr. Cosimo Manger liječnik i Catarina ud. Paitoni. Zahvaljujemo gospođi Marici Berket na ustupljenim dokumentima i fotografijama članova obitelji Manger.
- 3 *Dr. Kažimir Manger*. Naše Jedinstvo, Split 30. XI. 1907., 3.
- 4 *Ispit*. Jedinstvo, Split 22. X. 1901. 2. – *G. g. M. Begović i D. Manger*. Jedinstvo, Split 22. IX. 1903., 3.
- 5 *Pir*. Naše Jedinstvo, Split 9. II. 1907., 2.
- 6 *Hrvatska Čitaonica*. Naše Jedinstvo, Split 28. XII. 1907., 2.
- 7 *Pir*. Jedinstvo, 10. IX. 1897. 3. – *Općinska uprava*. Jedinstvo, Split 14. IX. 1897., 2.
- 8 Šimun Jurišić: *Glasoviti Splitsani*. 2008. 104. – Duško Kečkemet: *Splitsko groblje Sustipan*. Split 1994., 58.
- 9 Vjera Uhvanje Ljubav! Vijenac 6. IX. 1919. – Društvo „Dobrovoljni vatrogasci“ u Trogiru, 11. IX. 1919. Potvrde o uplatama. Svi citirani dokumenti su iz arhiva obitelji Rizmondo Split.

- 10 Grga Novak: *Povijest Splita*. knj. Treća, Split 1965., 338.
- 11 Vjeko Omašić: *80 godina pohrvaćenja splitskih srednjih škola*. Školski vjesnik, Split 1960., 11.
- 12 *Domaće vesti*. Narodni list, Zadar 21. IV. 1880. 3. – *Naši dopisi osobiti*. Narodni list, Zadar 24. IV. 1880., 3. – Frane Baras: *Otpor autonomaša pohrvaćenju splitskih škola*. Narodni preporod u Splitu 1882, Split 1982., 55.
- 13 Grga Novak: *Povijest Splita*. knj. treća Split 1965., 353-362.
- 14 *Naši dopisi osobiti*. Narodni list, Zadar 2. XII. 1882., 5.
- 15 *Izbor občinskog upraviteljstva*. Narod, Split 3. I. 1893., 2.
- 16 *Ustoličenje obč. upraviteljstva*. Narod, Split 17. I. 1893., 1.
- 17 *Ustoličenje občinskoga upraviteljstva*. Narod, Split 13. I. 1893., 3. – *Ustoličenje novog obč. upraviteljstva*. Narod, Split 17. I. 1893., 3.
- 18 *Načelnik i nar. zastupnik*. Narod, Split 17. II. 1893., 3.
- 19 „*Hrvatski Sokol*“. Narod, Split 27. I. 1893., 3.
- 20 *Večera u Velikom Varošu*. Narod, Split 14. II. 1893., 2.
- 21 *Seoski zborovi*. Narod, 21. III. Split 1893., 3.
- 22 *O dolasku Njeg. Veličanstva u Split*. Smotra Dalmatinska, Zadar 20. VI. 1891., 3. – N. V. Česar i kralj u Spljetu. Smotra Dalmatinska, Zadar 1. VII. 1891., 2. – Stanko Piplović: *Posjet cara Franje Josipa I. Dalmaciji 1875. godine*. Godišnjak Njemačke narodnosne zajednice, Osijek 2006., 225.
- 23 *Obćinsko vijeće*. Narod, Split 18. IV. 1893., 1-2.
- 24 *Obćinsko vijeće*. Narod, Split 21. IV. 1893., 1-4.
- 25 Duško Kečkemet: *Ivan Rendić život i djelo*. Brački zbornik 8, Supetar 1969., 112.
- 26 *Grad Split kod Gundulićeve slave*. Narod, Split 23. i 27. VI. 1893., 3. – *U Splitu*. Pučki list, Split 16. VI. 1893., 95.
- 27 *Gundulićevo slavlje u Dubrovniku*. Obzor, Zagreb 27. VI. 1893., 1. – *Obćinsko Vijeće*. Narod, Split 4. i 8. VIII. 1893., 1.
- 28 *U spomen na luku Botića*. Narod, Split 29. VIII. 1893., 1. – *Sjednica općinskoga vijeća*. Narod, Split 8. IX. 1893., 2. – *Pjesniku Botiću*. Jedinstvo, Split 16. IV. 1901., 2.
- 29 Ivo Tiardović: *Kazalište na hrvatskom Jadranu*. Spomenica prigodom svečanog otvorenja Hrvatskog narodnog kazališta u Splitu, Split 1940., 8. – *Brzajavni pozdravi povodom zaključka dramatičkih predstava*. Narod, Split 9. VI. 1893., 2.
- 30 *Njegova Preuzvišenost dalmatinski namjesnik u Splitu*. Narod, Split 19. V. 1893., 2.
- 31 *Obćinsko Vijeće*. Narod, Split 8. VIII. 1893., 2. – *Izjava Načelnika dra. Bulata*. Narod, Split 8. VIII. 1893., 3.
- 32 *Sjednica općinskoga vijeća*. Narod, Split 8. IX. 1893., 2.
- 33 *Grad Split u spomen Janka grofa Draškovića*. Narod, Split 13. VI. 1893. 2. – *Sprovod Janka grofa Draškovića*. Narod, Split 16. VI. 1893., 2.
- 34 *Sjednica općinskoga vijeća*. Narod, Split 8. IX. 1893. 3. – *Općinsko vijeće*. Narod, Split 4. VI. 1896., 3.
- 35 Šime Peričić: *Društva u Splitu i okolici oko 1880 godine*. Hrvatski narodni preporod u Splitu. Split 1984., 215.
- 36 *Godišnjica posvete barjaka slavenskoga Napredka*. Narod, Split 16. V. 1893., 2.

- 37 *Split kod kninske slave*. Narod, Split 25. VIII. 1893., 3.
- 38 *Promjena na čelu splitske općine*. Narod, Split 2. I. 1894., 1.
- 39 *Svečano obećanje novoizabranog načelnika*. Narod, Split 16. I. 1894., 1. – *Novoizabrani načelnik dr. Mangjer*. Narod, Split 16. I. 1894., 3. – *Sjednica občinskoga vieća*. Narod, Split 23. I. 1894., 1-2.
- 40 *Načelnika gosp. dra. Mangjera*. Narod, Split 19. I. 1894., 2.
- 41 *K razvitku Splita*. Narod, Split 19. I. 1894., 2.
- 42 *O gradnji nove Stolne Crkve u Splitu*. Narod, Split 19. I. 1894., 2. – *Za gradnju nove stolne crkve u Splitu*. Narod, Split 2. II. 1894., 3. – *Poziv i Pravilnik Društva za gradnju nove stolne crkve u Splitu*. Split 1915.
- 43 *Sjednica občinskog vieća*. Narod, Split 8. V. 1894., 1-2.
- 44 *Hrvatski metropolita*. Jedinstvo, Split 14. VII. 1894., 1. – *Brzjavka splitske općine hrvatskomu metropolitu*. Jedinstvo, Split 14. VII. 1894., 3.
- 45 *Za spomenicu gospodarstvenog odbora*. Jedinstvo, Split 9. X. 1894., 3. – *U Občinskoj dvorani*. Jedinstvo, Split 16. XI. 1894., 1. – *U občinskoj Vijećnici*. Jedinstvo, Split 16. XI. 1894., 3. – *Načelnik u Beč*. Jedinstvo, Split 7. XII. 1894., 3.
- 46 *Vanredna sjednica Občinskog Vieća*. Jedinstvo, Split 22. II. 1895., 1. – *Njegovo C. i K. Apoštolsko Veličanstvo*. Jedinstvo, Split 19. III. 1895., 2.
- 47 *Za Ljubljanu*. Jedinstvo, Split 30. IV. 1895., 3.
- 48 *Njegova c. i k. visost nadvojvoda Ladislav*. Jedinstvo, Split 19. IV. 1895., 3.
- 49 *Njeg. Preuzvišenost morovodja Sterneck*. Jedinstvo, Split 17. V. 1895., 3.
- 50 *Franjo Suppè*. Jedinstvo, Split 24. V. 1895., 3.
- 51 *Gosti*. Jedinstvo, Split 14. VI. 1895., 3. – *Zahvala*. Jedinstvo, Split 9. VII. 1895., 3.
- 52 *Instalacija*. Jedinstvo, Split 30. VII. 1895., 4.
- 53 *Koncert. „Nar. glasbe“*. Jedinstvo, Split 25. VI. 1895., 4.
- 54 *Rodjen dan Nj. Veličanstva Cara i Kralja*. Jedinstvo, Split 20. VIII. 1895., 3.
- 55 *Za vinograde*. Jedinstvo, Split 30. VII. 1895., 4.
- 56 *Občinsko Upraviteljstvo kod g. Dr. G. F. Bulata*. Jedinstvo, Split 4. X. 1895., 3.
- 57 *Izvjestaj XIII.e sjednice splitskog občin. vieća, držane 12. Listopada 1895*. Jedinstvo, Split 13. XII. 1895., 2.
- 58 *XIII. sjednica Občinskoga Vieća*. Jedinstvo, Split 5. X. 1895., 3. – *Sjednica Obč. Vieća*. Jedinstvo, Split 22. XI. 1895., 3. – *Izvjestaj XIV. sjednice Splitskog Obč. vieća održane 23. studenoga 1895*. Jedinstvo, Split 17. XII. 1895., 2.
- 59 *Imendan Nj. V. Kraljice Jelislave*. Jedinstvo, Split 19. XI. 1895., 4.
- 60 *Josip De Leva*. Jedinstvo, Split 3. XII. 1895., 3 – *Velmožni g. Dr. Manger*. Jedinstvo, Split 6. 12. 1895., 2.
- 61 *Za ukinuće prosjačenja*. Jedinstvo, 20. XII. 1895., 3.
- 62 *V. Imenica prinosa*. Jedinstvo, Split 11. II. 1896., 4. – *Za novu katedralu*. Jedinstvo, Split 28. IV. 1896., 3. – *Za novu stonu crkvu*. Jedinstvo, Split 29. XII. 1896., 3.
- 63 *Gradnja*. Jedinstvo, 3. IV. 1896., 3. – *Ženska gradj. učiona*. Jedinstvo, Split 9. X. 1896., 3.
- 64 *Presvijetli. g. grof Ivan Harrach*. Jedinstvo, Split 10. IV. 1896., 4. – *Stanko Piplović: Rad na gospodarskom unapređenju Dalmacije na prijelazu 19. u 20. stoljeće*. Godišnjak Njemačke zajednice, Osijek 2011., 200-202.

- 65 „Charitas“. Jedinstvo, Split 24. IV. 1896., 3.
- 66 *Tjelovo*. Jedinstvo, Split 5. VI. 1896, 3.
- 67 *Listovi o D.ru Mihlu Klajiću*. Jedinstvo, Split 7. I. 1896., 3. – Oprostni govor časno g. Dr. I. Mangera nar. zastupnika i načelnika Splita. Jedinstvo, Split 10. I. 1896., 1. – *Zapisnik o XVI vanrednoj sjednici Obćinskog Vieća, sazvanom Načelnikovim pozivom dneva 7. Siječnja 1896*. Jedinstvo, Split 17. I. 1896., Prilog.
- 68 *Ante Mikačić pok Adama*. Jedinstvo, Split 10. VII. 1896., 3.
- 69 *Kod g. Namjestnika*. Jedinstvo, Split 25. VI. 1896., 3.
- 70 *Govor Ante Šupuka kao načelnika Šibenika pri otkriću Tommaseova spomenika*. Jedinstvo, Split 2. VI. 1896., 1. – *Gradski viesnik*. Jedinstvo, Split 2. VI. 1896., 4. – *Javna zahvala*. Jedinstvo, Split 5. VI. 1896. 3. – *Uglednom Obćinskom upraviteljstvu Split*. Jedinstvo, Split 9. VI. 1896., 3.
- 71 *Francuzi*. Jedinstvo, Split 15. IX. 1896., 3.
- 72 *Šime Ljubić*. Jedinstvo, Split 20. X. 1896., 2.
- 73 Velimir Urlić: *Crtime o životu i djelu don Kažimira Ljubića*. Makarski zbornik 3, Makarska 1998., 262-265.
- 74 *Don Kažimir Ljubić*. Jedinstvo, Split 31. VIII. 1897., 2.
- 75 *Matiija Mrazović*. Jedinstvo, Split 18. IX. 1896., 2. – *Žalovanje*. Jedinstvo, Split 18. IX. 1896., 3.
- 76 Stanko Piplović: *Dalmatinski namjesnici*. Godišnjak njemačke narodnosne zajednice, Osijek 2004., 17-18.
- 77 *Kod g. Namjesnika*. Jedinstvo, Split 23. VI. 1896., 3. – *Koncert*. Jedinstvo, Split 23. VI. 1896. 3. – *Diner*. Jedinstvo, Split 27. VI. 1896., 3.
- 78 *Nj. Preuzv. g. namjesnik*. Jedinstvo, Split 22. VI. 1897., 3.
- 79 *Imendan*. Jedinstvo, Split 23. VI. 1896., 3. – *Gradski viestnik*. Jedinstvo, Split 27. VI. 1896., 3. – *Gradski vijesnik*. Jedinstvo, Split 25. VI. 1897., 3.
- 80 *Sjednica obč. vieća*. Jedinstvo, Split 4. i 7. IX. 1896., 3.
- 81 Petar Senjanović: *O gradjevničkim prilikama u Splitu*. Jedinstvo, Split 28. VIII. 1896., 2.
- 82 *Imendan Nj. Veličanstva*. Jedinstvo, Split 6. X. 1896., 3.
- 83 *Sjednica opć. vieća*. Jedinstvo, Split 12. III. 1897., 3. – *Splićani Hrvati!* Jedinstvo, Split 16. III. 1897., 1.
- 84 *Njeg. Vel. nadvojvoda Karl Stefan*. Jedinstvo, 19. III. 1897., 3. – Gordana Tudor: *Strane jahte u splitskoj luci*. Kulturna baština 34, Split 2007., 149.
- 85 *Sastanci*. Jedinstvo, Split 6. VIII. 1897., 3.
- 86 *Patron Dalmacije*. Jedinstvo, Split 1. X.1897., 3. – *Imendan Nj. Veličanstva*. Jedinstvo, Split 5. X. 1897., 3.
- 87 *Ustoličenje*. Jedinstvo, Split 29. X. 1897., 3.
- 88 *Slaveni u Pragu*. Jedinstvo, Split 24. VI. 1898., 1.
- 89 *Za proslavu jubileja Nj. Vel. u Splitu*. Jedinstvo, Split 26. I. 1897., 1. – *Pučka kuhinja*. Jedinstvo, Split 11. XI. 1898., 2.
- 90 *Gradski vijesnik*. Jedinstvo, Split 7. II. 1899., 3.
- 91 *Narodno slavlje*. Jedinstvo, Split 11. VII. 1899., 3.
- 92 *Vrhgorski proces u pravome svjetlu*. Jedinstvo, Split 2. XI. 1901., 2.

- 93 *Pomozimo bijednoj braći*. Jedinstvo, Split 20. II. 1903., 2.
- 94 V. M.: *Jedinstvena magjarska država, utopija*. Obzor 1. IX. 1907., 1. – U „*Obzoru*“, Naše Jedinstvo, Split 3. IX. 1907., 2. – *Dalmacija prema misli jedinstvene Mađarske države*. Naše Jedinstvo, Split 5. IX. 1907., 1. – Dr. M.: *Supilo pred svojim izbornicima*. Naše Jedinstvo, Split 21. VII. 1908., 1.
- 95 *Kriza u „Hrvatskoj stranci“*. Naše Jedinstvo, Split 5. X. 1907., 3. – *Klub Hrvatske stranke*. Narodni list, Zadar 11. X. 1907., 4. – *Ne odgovara istini*. Narodni list, Zadar 11. X. 1907., 4.
- 96 *Naši zaslužni stari patrioti*. Naše Jedinstvo, Split 2. IV. 1914., 2.
- 97 *Novo društvo*. Smotra Dalmatinska, Zadar 2. IX. 1893., 3. – *Društvo za puk*. Pučki list, Split 15. IX. 1893., 143.
- 98 Primnica stanarine za srpanj 1899.
- 99 Zapisnik od 2. VII. 1899. s potpisom dr. Mangera i blagajnika. Dokument u privatnom posjedu obitelji Rismondo.
- 100 Ugovor između Društva za prosvjetu puka u Splitu i Jure Kapića od 5. XII. 1902. koji je sastavio Manger.
- 101 Pismo članova L. Borčiću od 15. IX. 1910.
- 102 Poziv. Potpisali su ga potpredsjednik i tajnik J. Kapić.
- 103 Imetak razpuštenog društva Pučke prosvjete se sastoji. Dokument bez datuma i potpisa.
- 104 Zapisnik glavne godišnje skupštine Društva za prosvjetu puka u Splitskoj općini od 29. prosinca 1910. godine. Ostali prisutni bili su Mate Mikačić, Martin Pera, Josip Brajnović, don Luka Grgić, don Andrija Matas, Vicko Juras, Mate Jankov, Vjekoslav Radica, Vicko Katalinić, Nikola Mitrović, Dujam Mikačić, Don Frane Ivanišević, Juraj Kapić, dr. Vjekoslav Škarica, Ante Rismondo, Mate Vidović i Špiro Buj. – Skupština prihvaća, bez datuma.
- 105 Pisma Društva od 31. XII. 1910.
- 106 Zapisnik sjednice Općinskog vijeća Splita od 1. i 9. V. 1911.
- 107 Pismo Općinskog upraviteljstva Ivanu Mangeru od 16. VI. 1911.
- 108 Mangerova pisma Kapiću od 21. I. 1911. i od 25. I. 1911. – Kapićevo pismo Mangeru od 27. I. 1911.
- 109 *Izbor zastupnika za grad Split*. Jedinstvo, 10. IX. 1895., 2. – *Oduševljenje narodno*. Jedinstvo, 10. IX. 1895., 4.
- 110 Ivo Perić: *Dalmatinski sabor 1861- 1912. (1918.)*. Zadar 1978., 222-223.
- 111 *Brzopisna izvješća XXXI zasjedanja Pokrajinskoga sabora dalmatinskoga. I. Sjednica dneva 25 siječnja 1896*. Zadar 1896., 234, 253, 290, 316, 456, 501, 504, 694 (dalje: BI).
- 112 *BI XXXI zasjedanja Pokrajinskoga sabora dalmatinskoga. I. Sjednica dneva 27 Siječnja 1896*. Zadar 1896., 253.
- 113 *BI XXXIII zasjedanja Pokrajinskog sabora dalmatinskoga. V. Sjednica 28. Siečnja 1898*. Zadar 1898., 372 i 412.
- 114 *BI XXXIII zasjedanja Pokrajinskoga sabora dalmatinskoga*. Zadar 1898., 412.
- 115 *BI 1898.*, 473.
- 116 *BI, 1898.*, 453.
- 117 *BI XXXIII zasjedanja Pokrajinskog sabora dalmatinskog od dneva 17 Siječnja do dneva 17 Veljače 1898. X. Sjednica 7. veljače 1898.*, Zadar, 522.

- 118 *BI XXXIII zasjedanja Pokrajinskog sabora dalmatinskoga. Sjednica dneva 9. veljače 1898.*, Zadar 1898., 560.
- 119 *BI XXXIII zasjedanja Pokrajinskoga sabora dalmatinskoga. XII. Sjednica 11. veljače 1898.* Zadar 1898., 598.
- 120 *BI XXXIII zasjedanja Pokrajinskoga sabora dalmatinskoga. XIII Sjednica 12. veljače 1898.*, Zadar 1898., 669.
- 121 *BI XXXIII zasjedanja Pokrajinskog sabora dalmatinskog. Sjednica dneva 15. veljače 1898.*, Zadar 1898., 672.
- 122 *BI XXXV zasjedanja Pokrajinskoga sabora dalmatinskoga.* Zadar 1900., 324.
- 123 *Dalmatinski sabor. Jedinstvo, Split 27. III. 1900.*, 1. – *Sabor dalmatinski. Smotra Dalmatinska, Zadar 28. III. 1900.*, 2. – *G. Dr. I. Mangjer. Jedinstvo, Split 30. III. 1900.*, 3.
- 124 Upit vladi potpisali su zastupnici Borčić, dr. P. Kamber, Niseteo, Katić, dr. Manger i Borelli. *BI XXXVI zasjedanja Pokrajinskoga sabora dalmatinskoga.* Zadar 1901., 292.
- 125 *BI XXXVI zasjedanja Pokrajinskoga sabora dalmatinskoga. IV. sjednica dneva 19. decembra 1900.*, Zadar 1901. 390.
- 126 *BI XXXVI zasjedanja Pokrajinskoga sabora dalmatinskoga od dana 11.º decembra do 19.º decembra i od dana 19.º juna do 9.º jula 1901. i Sjednica dneva 11 decembra 1900.* Zadar 1901., 291.
- 127 *BI XXXVII zasjedanja Pokrajinskoga sabora dalmatinskoga. I. sjedn. 24. VI.* Zadar 1902., 288.
- 128 *BI XXXVII zasjedanja Pokrajinskog sabora dalmatinskoga.* Zadar 1902., 693.
- 129 *BI XXXVII zasjedanja Pokrajinskog sabora dalmatinskog.* Zadar 1902., 1030 i 1034.
- 130 *BI XXXVIII zasjedanja Pokrajinskoga sabora dalmatinskoga.* Zadar 1903., 416.
- 131 *BI XXXVIII zasjedanja Pokrajinskog sabora dalmatinskoga.* Zadar 1903., 453.
- 132 *BI XXXVIII zasjedanja Pokrajinskog sabora dalmatinskog.* Zadar 1903., 520.
- 133 *BI XXXVIII zasjedanja Pokrajinskog sabora dalmatinskoga.* Zadar 1903., 539.
- 134 *BI XXXX zasjedanja Pokrajinskoga sabora dalmatinskoga od dneva 11 septembra do dneva 7 oktobra 1907.* Zadar 1907., 817.
- 135 *IX. Sjednica dneva 1. oktobra 1907.*, Zadar 1907., 919.
- 136 *XV Sjednica dneva 7. oktobra 1907.*, 1180., Zadar 1907.
- 137 Michele Pietro Gheezzo: *I Dalmati all' Università di Padova dagli atti dei gradi accademici 1801-1847.* Atti e memorie della societa dalmata di storia patria, vol. XXII, Venezia 1993., 88 i 192.
- 138 La Direzione del i. r. Ginasio Superiore in Spalato. Pismo ravnatelja gimnazije A. Bakote od 10. IX. 1872. HRDAST-54, kut 47/319.
- 139 *U Splitu.* Pučki list, Split 1. IX. 1893., 135. – *Hrvatski jezik u Odvj. komori.* Jedinstvo, Split 16. VII. 1895., 4.
- 140 *U pamet.* Jedinstvo, Split 30. VII. 1901., 2.
- 141 *Porotnički sud.* Jedinstvo, Split 30. V. 1899., 3. – *Mladi odvjetnik.* Jedinstvo, Split 21. III. 1899., 4.
- 142 *Što je s glagolicom?* Jedinstvo, Split 9. V. 1899., 1. – *Zapljena.* Jedinstvo, Split 13. V. 1899., 3.
- 143 Pavo Jurišić: *Posljednji pobornici glagoljice.* Kačić 41-43, Split 2009.-2011., 1022.
- 144 *Rasprava.* Jedinstvo, Split 24. V. 1899., 3. – *Glagolica pred sudom.* Jedinstvo, Split 2. VI.

- 1899., 1. – *Priziv proti osudi*. Jedinstvo, Split 16. VI. 1899., 1.
- 145 *Osuda*. Jedinstvo, Split 16. VI. 1899., 1 – *Iz Praga*. Jedinstvo, Split 20. VI. 1899., 2.
- 146 *Miting u Spljetu*. Jedinstvo, Split 11. XII. 1900., 1. – *Peticija*. Jedinstvo, Split 8. III. 1901., 1. – Grga Novak: *Povijest Splita*, treća knjiga, Split 1965., 390-397.
- 147 *Česi u Spljetu*. Jedinstvo, Split 9. V. 1899., 3.
- 148 Dopis Eduarda Ugolinija i drugova Mangeru od 26. rujna 1904. Dokument u posjedu obitelji Rizmondo u Splitu.
- 149 Pismo ing. Ugolinija Mangeru od 26. IX. i odgovor od 3. X. i Mangerov odgovor od 3. listopada 1904.
- 150 Stanko Piplović, *Počeci industrijske izgradnje u Omišu*. Omiški ljetopis 1, Omiš 2002., 160-169.
- 151 Stanko Piplović: *Počeci proizvodnje i primjene cementa u Dalmaciji*. Međunarodni znanstveno-stručni skup XVI. savjetovanje o tehnološkim dostignućima i ekološkim rješenjima u proizvodnji cementa i vlakno-cementnih proizvoda. Split 11. III. 1995., VII-17.
- 152 *Dr. I. Mangjer za razvitak našeg obrta u Spljetu*. Naše Jedinstvo, Split 10. X. 1907., 1.
- 153 *Brzopisna izvješća XXXXI zasjedanja Pokrajinskoga sabora dalmatinskoga od dneva 25 septembra do dneva 7 oktobra 1907*. VI. Sjednica dneva 25 septembra 1907. 818. Zadar 1907., 846.
- 154 Dušan Manger: *Politički rad odvjetnika u Splitu u drugoj polovini prošlog vijeka*. Hrvatski glasnik, 6. V. 1939., 9. – Antun Cvitanić: *Prilog proučavanju uloge odvjetnika u narodnom preporodu Dalmacije*. Odvjetnik br. 9, Zagreb 1968., 261-267.
- 155 Slavko Muljačić: *Kronološki pregled izgradnje Splita u XIX. i XX. stoljeću*. Zbornik Društva inženjera i tehničara, Split 1958., 79-80.
- 156 Ivo Perić: *Dalmatinski sabor 1861-1912. (1918.)*. Zadar 1978., 222-223.

IVAN MANGER, MAYOR OF SPLIT

Summary

The distinguished mayor of Split, Ivan Manger, was born in Split on 30th May 1841. His father, Mateo, was a salesman, and his mother, Marija Kundid, was a seamstress. He graduated law from Padua University in 1866, and, in 1870, married the daughter of Anton de Paitoni and Katarina Nakić, Luigia Paitoni. They were married by Petar Manger, who was a brother-in-law of the mayor of Zadar and leader of the Autonomist Party, Luigi Ziliotti. Manger was a fervent advocate of national revival movement and, thus, as an active member of the People's Party, constantly in conflict with the members of the Autonomist Party.

In 1893, he was appointed as the first assessor of the Municipality. He often presided over the meetings of the municipal council in mayor's absence. He was on the board of a number of patriotic and philanthropic associations, such as *Javna dobrotvornost* and *Slavjanski napredak*. Those were the years of significant events: the monument to the famous poet, Ivan Gundulić, was uncovered and the new Municipal Theatre opened its doors to the public. Pope Leo XIII celebrated the golden jubilee of his ordination. To honour the jubilee, the municipal representatives and Ivan Manger as assessor, paid an official visit to Diocesan Bishop, Filip Frane Nakić. The representatives thus showed loyalty to the Holy See and the Pope.

Another significant patriotic event in 1893 was the transfer of bones of count Janko Drašković, who was the founder of *Matica Hrvatska*, from Radgana to Mirogoj cemetery in Zagreb. Telegrams were sent from Split to honour the event.

Ivan Manger was appointed mayor after Gajo Bulat resigned from the position and was thus supposed to perform many ceremonial duties. One of them was the official meeting with count Jan Harrach and the governor of Dalmatia, Emil Rhonfeld. Count Harrach was a fervent advocate of Dalmatian prosperity. In the course of 1896, many prominent public figures passed away. One of them was Miho Klaić, the leader of the People's Party and founder of *Narodni list*. He was also Member of the Diet of Dalmatia.

Manger served two terms as Member of the Diet of Dalmatia. As a member, he was rather restrained but often supported different views by other members. In this light, he emphasized the importance of the production of cement in Dalmatia during one of the sessions. In addition, Manger worked on the improvement of health care in Split.

He served as mayor in a prolific period of the urban history of Split. In that period, the first regular telephone line was installed and grammar school for girls opened its doors. It was also a period of intensive building and many significant public buildings were constructed, such as Bishop's Palace, Croatian Lodge, Agricultural Vocational School, grammar school, et al. Manger retired from the mayoral position and worked as a lawyer. He lived to see both the chaos and destruction of the Great War and the dawn of the new era.